

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет магістерської та
аспірантської підготовки
Кафедра екологічного права і контролю

Магістерська кваліфікаційна робота

на тему: «Правове регулювання поведінки з сільськогосподарськими
відходами в Україні»

Виконав магістр 2 курсу групи МЕПІ-67
спеціальності 8. 18010005
«Екологічна політика і право»
Гайнов Кирило Миколайович

Керівник роботи к. ю. н. доц.
Швидченко Ірина Георгіївна

Рецензент к. е. н., доц.
Арестов Сергій Вікторович

ОДЕСА 2016

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної магістерської роботи «Правове регулювання поводження з сільськогосподарськими відходами в Україні». Автор: Гайнов Кирил.

Тема є актуальною, оскільки сучасне сільське господарство в Україні є високовідходним і проблема утилізації відходів сільськогосподарського виробництва пов'язана з проблемою охорони навколишнього середовища від забруднення.

Мета роботи - дослідження особливостей правового регулювання поводження з відходами у сільському господарстві.

Відповідно до мети були поставлені наступні основні завдання дослідження: висвітлити міжнародний досвід правового регулювання поводження з сільськогосподарськими відходами; провести аналіз правового забезпечення заходів щодо утилізації відходів в сільському господарстві; дослідити державну політику у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами.

Предмет дослідження – механізми правового регулювання поводження з відходами у сільському господарстві.

Теоретичною основою дослідження стали роботи вітчизняних науковців, закони і нормативно-правові акти України та Європейського Союзу.

Робота складається з вступу, висновків та посилань. Загальний обсяг роботи складає 80 сторінок. При написання роботи використано 39 літературних джерел та 70 нормативно-правових документів

КЛЮЧОВІ СЛОВА: відходи; сільськогосподарські відходи; поводження з відходами; закон; директива; негативний вплив; державна політика.

SUMMARY

Theme of master's thesis "Legal regulation of treatment of agricultural waste in Ukraine." By Haynov Kirill.

The theme is relevant because modern agriculture in Ukraine is vysokovidhodnym the problem of waste management of agricultural production is related to environmental issues from pollution.

Objective - study of legal regulation of waste management in agriculture.

For the purpose had the following main objectives of the study: to highlight the international experience of legal regulation of the treatment of agricultural waste; an analysis of the legal measures to ensure the disposal of waste in agriculture; explore the state policy in the sphere of agricultural waste.

The object of study are social relations in the sphere of agricultural waste.

Purpose of the study - the mechanisms of legal regulation of waste management in agriculture.

The theoretical basis of the study were scientists, laws and regulations of Ukraine and the European Union.

The work consists of an introduction, conclusions and references. Total volume of work is 80 pages. When writing of literature used 39 and 70 legal documents

KEYWORDS: waste; agricultural waste; waste management; law; directive; negative influence; public policy.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1 РОЗВИТОК ТА ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ВІДХОДАМИ	9
1.1. Загальна характеристика законодавства України у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами	9
1.2. Міжнародний досвід правового регулювання поводження з сільськогосподарськими відходами	14
2 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ	20
2.1. Поняття та види сільськогосподарських відходів	20
2.2. Права та обов'язки суб'єктів у сфері поводження з відходами в сільському господарстві	31
2.3. Порядок попередження негативного впливу сільськогосподарських відходів на довкілля	36
2.4. Правове забезпечення заходів щодо утилізації відходів в сільському господарстві	41
3 ПРАВОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ВІДХОДАМИ	48
3.1. Державна політика у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами	48
3.2. Повноваження органів управління та контролю	50
3.3. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами	58
ВИСНОВКИ	63

ВСТУП

Відповідно до Конституції України від 28 червня 1996 року [1] забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (ст. 16); використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (ст. 41); кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки (ст. 66). На застосування цих положень Основного Закону України прийнято низку законів та інших нормативних актів з питань правового регулювання поводження з відходами в сільському господарстві.

Проте сучасне сільське господарство в Україні є високовідходним, тому проблема відходів сільського господарства є достатньо нагальною. Відходи сільського господарства здебільшого є органічними. На Заході органічні відходи переробляються й використовуються для меліорації ґрунтів, для удобрення, для видобутку альтернативних джерел палива. В Україні, хоч і прийнято закони про альтернативні види палива та альтернативні джерела енергії, щодо відходів сільського господарства вони майже не застосовуються.

Проблема утилізації відходів сільськогосподарського виробництва пов'язана з проблемою охорони навколишнього середовища від забруднення. Кінцевою метою раціонального природокористування повинно бути максимальне залучення у виробництво сировини, адже чим менша відходомісткість сільського господарства, тим вищий рівень його розвитку, тим більш воно економічне та конкурентне.

Ще одна важлива проблема відходів сільського господарства – їх небезпечність для довкілля. Ведення сільського господарства традиційними методами замінюються індустріальними технологіями з високою залежністю від

використання пестицидів і агрохімікатів. Разом з тим, такий підхід до ведення сільського господарства, крім безумовно позитивного ефекту, може мати наслідком збільшення та нагромадження відходів агрохімічної діяльності, несприятливий вплив на здоров'я людини і навколишнє середовище. Важливою також є проблема безхазяйних відходів, тобто відходів, які залишені власником у непризначеному для їх зберігання місці і власник яких невідомий.

Отже, незважаючи на специфіку екологічних проблем поводження з сільськогосподарськими відходами, правових приписів у цій сфері недостатньо, адже на практиці застосовуються загальні положення законодавства про відходи. Саме тому вітчизняне законодавство про сільськогосподарські відходи є малоефективним. Його недоліком є уніфікація правового режиму всіх відходів, тоді як очевидною є потреба встановлення різних правових режимів для різних видів відходів, зокрема є необхідність у прийнятті спеціальних правових приписів, програм поводження із сільськогосподарськими відходами.

Визначені обставини обумовлюють вибір теми дослідження та свідчать про його актуальність.

Метою магістерської роботи є дослідження особливостей правового регулювання поводження з відходами у сільському господарстві.

Відповідно до мети були поставлені наступні завдання дослідження:

- проаналізувати історію формування законодавства України у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами;
- висвітлити міжнародний досвід правового регулювання поводження з сільськогосподарськими відходами;
- окреслити поняття та класифікувати види сільськогосподарських відходів;
- охарактеризувати права та обов'язки суб'єктів у сфері поводження з відходами в сільському господарстві;
- розглянути порядок попередження негативного впливу сільськогосподарських відходів на довкілля;

- провести аналіз правового забезпечення заходів щодо утилізації відходів в сільському господарстві;
- дослідити державну політику у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами;
- визначити повноваження органів управління та контролю;
- розкрити зміст юридичної відповідальності за правопорушення у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами.

Предмет дослідження – механізми правового регулювання поводження з відходами у сільському господарстві.

Методологічною основою дослідження виступають вчення у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами. У ході дослідження були застосовані діалектичний метод пізнання, вчення про закономірності взаємодії суспільства й природи, а також конкретно-наукові методи історичного, порівняльно-правового, формально-логічного, структурно-функціонального, системного аналізу та комплексний метод. Так, історичний метод було використано у дослідженні передумов виникнення правового забезпечення поводження з відходами в цілому, та з сільськогосподарськими відходами, зокрема, а також у дослідженні основних засад правового регулювання поводження з сільськогосподарськими відходами в аспекті становлення міжнародного законодавства. Порівняльно-правовий метод покладений в основу аналізу законодавства України у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами та відповідного законодавства інших держав та міждержавних утворень. За допомогою методу формально-логічного та структурно-функціонального аналізу виявлено недоліки нормативного забезпечення поводження з сільськогосподарськими відходами та визначено шляхи їх подолання. Системний аналіз було покладено в основу виділення ознак поводження з сільськогосподарськими відходами, визначення його місця в системі права екологічної безпеки. За допомогою комплексного

методу сформульовано ряд наукових визначень та положень, а також прикладних засад дослідження, які виносяться на захист.

Правову основу дослідження становлять: Конституція України, кодекси України, законодавство України про відходи та інші нормативно-правові акти України. Складовою частиною дослідження є також міжнародне законодавство.

Теоретичною основою дослідження є праці відомих вчених-правознавців та вчених з інших галузей науки України, зокрема таких як Л. А. Антоненко, О. С. Бабенко, Е. Е. Бекірова, Є. М. Білан, О. Г. Бойко, Л. О. Бондар, М. М. Бринчук, С. Л. Дусановський, та інших.

1 РОЗВИТОК ТА ФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ВІДХОДАМИ

1.1. Загальна характеристика законодавства України у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами

Правове регулювання поводження з відходами, у тому числі з сільськогосподарськими, має не таку вже й давню історію, хоча Україні, як і будь-якій іншій державі, притаманні природоохоронні традиції.

Так, початки національного природоохоронного законодавства сягають ще часів Київської Русі. У «Руській правді» [2] містилося чимало регламентацій, що стосувалися застороги щодо охорони природи, зокрема, щодо збереження та використання природно адекватних засобів землеробства, бортництва, броварства та інших промислів і ремесел. Тоді ж передбачали і деякі покарання, переважно грошові, за порушення вимог «Руської правди». У князівські часи фактично було закладено й початки формування заповідних територій, на яких лише іноді дозволялося полювання та лови. Проте у Середні віки люди викидали сміття, їжу та відходи життєдіяльності людей на вулицю, і в дуже заселених містах це створювало значні проблеми, спричиняючи поширення різних хвороб.

У козацько-гетьманську добу джерелами українського природоохоронного законодавства, у тому числі щодо норм про відходи, були: звичаєве право і повсякденні традиції; традиційне законодавство княжої та литовсько-руської доби; магдебурзьке право; законотворча діяльність національної держави, яка уособлюється, зокрема, у гетьманських універсалах.

У період промислової революції великі індустріальні міста стали набагато бруднішими, ніж інші міста в попередні історичні періоди. Відходи сільського господарства, мертві коні, відходи з кухні і життєдіяльності тварин переповнили вулиці та провулки. Разом з цим мусило вдосконалюватися

законодавство про відходи. Так, досить докладну характеристику природоохоронних засад дає «Зібрання українських прав» 1807 р. У розділі «Про недозволені діяння», наприклад, простежено численні ситуації, коли людина взаємодіє з природою: рибальство, пошкодження соколиних гнізд, виловлювання бобрів, знищення рою бджіл чи дерева, полювання на зайців тощо. У них регламентовано вартість і покарання відповідних вчинків, визначено майнові та територіальні засади природокористування.

Природоохоронний рух у сучасному розумінні започатковувався в Україні ще до Першої світової війни, коли почали з'являтися різні організації, товариства і прийматися деякі укази і постанови окремих департаментів та міністерств, що регламентували використання тих чи інших ресурсів. Водночас виникають перші українські заповідники, зокрема всесвітньо відомий на сьогодні «Асканія-Нова».

Якщо говорити про екологічне право в СРСР взагалі і про правове регулювання поводження з сільськогосподарськими відходами зокрема з формального погляду, то слід зазначити, що існувала досить велика кількість законів, постанов та інших актів. Так, у постанові Ради міністрів СРСР «Про заходи щодо покращення охорони здоров'я і розвитку медичної науки» 1968 р. визначалися напрями наукових пошуків у галузі дослідження навколишнього середовища. У цьому самому році ЦК КПРС і Рада міністрів СРСР прийняли постанову «Про заходи щодо підвищення ефективності роботи наукових організацій і прискорення використання в народному господарстві досягнень науки й техніки».

Ці та інші акти створювали своєрідне правове поле, на якому можна було б створювати про цілісну систему охорони природи. Проте за радянських часів Україна втратила можливість впливати на формування законодавства про відходи, оскільки виключні повноваження мав лише Союз РСР, зокрема, його вищі партійні органи. Тобто, правове регулювання поводження з сільськогосподарськими відходами формувалося за межами етнічної України, а до УРСР акти надходили для безпосереднього виконання. Головні засади правового регулювання про сільськогосподарські відходи в СРСР визначалися

не законами, а «державною доцільністю». Тому склалася така ситуація, що разом із юридично закріпленими нормами діяли постанови та розпорядження ЦК КПРС, які прирівнювалися до закону, а фактично мали вищу юридичну силу. У такій правовій системі виникли сприятливі умови для безконтрольного використання природних ресурсів, нищення флори і фауни, безконтрольного забруднення води, повітря, ґрунту відходами.

Тому на момент розпаду СРСР в Україні була дуже несприятлива ситуація з сільськогосподарськими відходами, виправленню якої не сприяла лише формально існуюча система екологічного права. Також за радянських часів розвиток нормативно-правового забезпечення раціонального використання сільськогосподарських відходів не був підкріплений системними науковими дослідженнями, що позначилось на темпах і напрямках правового регулювання відповідної сфери.

Позитивом України стало те, що одними із перших законів були прийняті закони у галузі екології. Так, навіть ще до проголошення незалежності, саме 25 червня 1991 року, був прийнятий Закон № 1264-XII «Про охорону навколишнього природного середовища» [3]. Відповідно до ст. 55 цього Закону суб'єкти права власності на відходи повинні вживати ефективних заходів для зменшення обсягів утворення відходів, а також для їх утилізації, знешкодження або розміщення. Розміщення відходів дозволяється лише за наявності спеціального дозволу на визначених місцевими радами територіях у межах установлених лімітів з додержанням санітарних і екологічних норм способом, що забезпечує можливість їх подальшого використання як вторинної сировини і безпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людей.

16 жовтня 1992 року був прийнятий Закон України № 2707-XII «Про охорону атмосферного повітря» [4] (нова редакція була прийнята 21 червня 2001 року). Згідно ст. 20 цього Закону складування, розміщення, зберігання або транспортування відходів, які є джерелами забруднення атмосферного повітря забруднюючими речовинами та речовинами з неприємним запахом або іншого шкідливого впливу, допускається лише за наявності спеціального

дозволу на визначених місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування територіях, з додержанням нормативів екологічної безпеки і подальшої утилізації або видалення. Не допускається спалювання зазначених відходів на території підприємств, установ, організацій і населених пунктів, за винятком випадків, коли це здійснюється з використанням спеціальних установок при додержанні вимог, встановлених законодавством про охорону атмосферного повітря.

27 липня 1994 року був прийнятий Кодекс України про надра [5]. Згідно ст. 22 цього Кодексу надання надр для захоронення відходів виробництва та інших шкідливих речовин, скидання стічних вод допускається у виняткових випадках при додержанні норм, правил та вимог, передбачених законодавством України. Надра для вказаних цілей надаються за результатами спеціальних досліджень та на підставі проектів, виконаних на замовлення заінтересованих підприємств, установ і організацій.

На сьогодні, незважаючи на певну специфіку екологічних проблем поводження з відходами сільського господарства, насамперед з відходами тваринного походження, окремих правових приписів у цій галузі обмаль. Щодо поводження з сільськогосподарськими відходами застосовуються загальні положення екологічного законодавства про відходи.

Це, найперше, вже Закон України «Про відходи» від 5 березня 1998 р. № 187/98-ВР [6]. Цей Закон визначає правові, організаційні та економічні засади діяльності, пов'язаної із запобіганням або зменшенням обсягів утворення відходів, їх збиранням, перевезенням, зберіганням, сортуванням, обробленням, утилізацією та видаленням, знешкодженням та захороненням, а також з відверненням негативного впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини на території України.

Крім цих актів, законодавство України у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами включає такі закони як «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року № 4004-ХІІ [7], «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року № 1645-ІІІ [8], «Про виробництво та обіг органічної

сільськогосподарської продукції та сировини» від 3 вересня 2013 року № 425-VII [9], «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР (в редакції Закону України від 6 вересня 2005 року № 2809-IV) [10], «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» від 14 січня 2000 року № 1393-XIV [11], «Про Загальнодержавну цільову економічну програму проведення моніторингу залишків ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, а також у харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі, на 2010-2015 роки» від 4 червня 2009 року № 1446-VI [12] та інші, а також значну кількість підзаконних нормативних актів.

Отже, можна відзначити, що на сьогодні основними завданнями законодавства про сільськогосподарські відходи є:

- визначення основних принципів державної політики у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами;
- правове регулювання відносин щодо діяльності у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами;
- визначення основних умов, вимог і правил щодо екологічно безпечного поводження з сільськогосподарськими відходами, а також системи заходів, пов'язаних з організаційно-економічним стимулюванням ресурсозбереження;
- забезпечення мінімального утворення сільськогосподарських відходів, розширення їх використання у господарській діяльності, запобігання шкідливому впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

Також слід зазначити, що національне законодавство України у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами практично пройшло шлях становлення, проте ще не стало повністю дієздатною системою нормативно-правового забезпечення екологізації національного шляху розвитку. Проблема дієздатності зазначеної системи, забезпечення її ефективними механізмами

виконання вимог чинного законодавства про відходи потребують першочергового вирішення.

1.2. Міжнародний досвід правового регулювання поводження з сільськогосподарськими відходами

У процесі формування вітчизняного законодавства про відходи у сільському господарстві повинен враховуватися міжнародний досвід у вирішенні відповідних проблем.

Стратегія розвитку світової енергетики на найближчі 50 років прогнозує, що вже у 2020 р. 20 % електроенергії буде вироблятися з відновлювальних джерел енергії (ВДЕ), у 2040 р. – 50 %, а наприкінці ХХІ століття частка може перевищити 85 %. Європейським співтовариством на 2020 рік заплановано збільшення частки відновлюваних джерел енергії в первинному споживанні енергії до 20 %, біопалива – до 10 %. Згідно вимог ЄС, частка відновлюваних джерел енергії у національному енерговиробництві країн, що прагнуть до вступу в співтовариство, повинна становити не менше 6 %, або з врахуванням великої гідроенергетики – не менше 12 % [13].

У Німеччині, Франції, Італії, Бельгії, Данії, Австрії, Нідерландах, інших державах сортування побутових відходів населенням матеріально стимулюється. Там кожен групу відходів вивозять окремо, за певними графіками. Мешканці будинків кладуть відходи до контейнерів або пакетів, різних за кольорами чи емблемами-позначками. Придатні для утилізації компоненти транспортуються до сортувальних установок, де відбувається їхнє доведення до кондицій, які відповідають технічним умовам приймання на промислові підприємства в якості вторинної сировини [14].

На Заході сільськогосподарські відходи переробляються і використовуються для компостингу, тобто для меліорації ґрунтів, удобрення. Так, метод компостування застосовується не тільки в особистих підсобних господарствах, але й при вирішенні проблеми із сміттям зусиллям сільських громад. Задля позбавлення від сміття після прибирання території,

обрізки дерев та кущів, косіння трави на сільських газонах тощо, облаштовують у селах майданчики для компостування органічних відходів. Останнім часом в розвинених країнах набуває популярності концепція «Zero Waste» (нуль відходів), за якою у найближчому майбутньому повертатись в господарський обіг повинні 100 % відходів споживання) [15].

Часто з відходів сільського господарства видобувають метан – альтернативне джерело палива – біопаливо. Нині частка біопалива, виробленого із сільськогосподарських відходів, у світовій витраті палива не перевищує 2 %, але деякі держави постійно збільшують його споживання. За рахунок цих держав світовий біопаливний ринок до останнього часу розвивався впевнено, хоча і нерівномірно. У 2007 р., порівняно з 2006 р., світовий ринок біодизеля виріс на 50 % і досяг 8,9 млн. т, а в 2008 р., порівняно з 2007, – усього на 27 %, до 11,3 млн. т. Лідерами світового виробництва і споживання біопалива є Німеччина (у 2008 р. виробила 2,2 млн. т біологічного палива), США (2,0 млн. т), Франція (1,6 млн. т) і Бразилія (1,1 млн. т), що на чотирьох поділяють близько 65 % світового ринку. Згідно з прогнозом Міжнародного енергетичного агентства (МЕА) з 2006 р. до 2012 р. рівень світового виробництва транспортного біопалива (біоетанолу і біодизеля) повинен збільшитися в два рази – до 1,75 млн. барелів на день, а потужності з випуску біопалива зрости до 2,92 млн. барелів на день [16, с. 14].

Основними технологіями термічної переробки сільськогосподарських відходів (біомаси) є пряме спалювання (найбільше вивчено і комерційно розвинене), газифікація (знаходиться на демонстраційному рівні розвитку) і піроліз (знаходиться на дослідному рівні розвитку). На сьогодні світовим лідером з використання соломи як сільськогосподарських відходів в енергетичних цілях є Данія, де знаходиться в експлуатації біля 8000 фермерських установок, потужністю 0,1-1,0 МВт, які споживають за рік 390 тис. т соломи і виробляють 5,6 ПДЖ енергії. Крім цього, в Данії експлуатується 62 теплових і 9 теплоелектричних станцій, які споживають 540 тис. т соломи щорічно. З метою отримання теплової енергії солому в Європі використовують Австрія, Швеція, Фінляндія, Франція, Чехія та інші країни.

Найдешевшим методом «ліквідації» відходів є їх захоронення (депонування) на полігонах. Наприклад, Берлін, який не має можливостей для організації таких акцій на своїй території, використовує для депонування п'ять полігонів у землі Бранденбург із сумарним узгодженим об'ємом поховання понад 18 млн. м³. У Лондоні здійснюється інша система, де відходами займаються приватні компанії. На території Лондона знайшли місце лише для одного полігона для депонування відходів – Райнхам, район Хаверінг. Усі інші полігони розміщені у восьми навколишніх графствах. Як погоджуються дослідники, захоронення є одним із кращих способів поводження з твердими побутовими відходами [17, с. 348-350], проте для сільськогосподарських відходів від малоефективний і іноді шкودливий.

Що стосується державного регулювання поводження з сільськогосподарськими відходами у розвинутих країнах, то, наприклад, у США, Канаді, Швеції закони, що регулюють діяльність у сільському господарстві, передбачають не тільки створення продовольчого резерву, підтримку доходів фермерів, розвиток малого бізнесу в сільській місцевості, але й охорону довкілля, у тому числі від забруднення відходами сільського господарства. У деяких країнах (зокрема, у Австралії) система підтримки сільського господарства містить десятки програм, серед яких обов'язковими є розвиток сільської місцевості з урахуванням екологічних особливостей [18].

Так, на законодавчому рівні у США закріплена певна схема використання пестицидів: від отримання сертифіката до практичного застосування пестицидів. Існує чітка процедура отримання сертифіката, що дозволяє контролювати суб'єктів у сфері використання пестицидів. Особлива увага приділяється необхідності дотримуватись інструкцій з маркування, що є своєрідною гарантією безпеки при використанні пестицидів [19].

Аграрне законодавство у скандинавських країнах відрізняється чітко вираженою соціальною спрямованістю, що передбачає створення необхідних соціальних гарантій, підтримку високого рівня життя населення на основі ефективного поєднання ринкових стосунків і розвиненого державного регулювання [20].

У багатьох країнах створюються державні корпорації з метою реалізації цілей регіональної політики у сфері поводження з відходами. Загальновідомою є діяльність Адміністрації долини Теннессі у США, спеціальний орган, що був створений для управління програмою. Наведений документ є характерним прикладом комплексної цільової програми, яка передбачає розвиток територій в долині річки Теннессі та вирішення низки окремих завдань.

Практично у всіх європейських країнах були сформовані спеціальні відомства або адміністративні органи, що займаються екологічними питаннями. Проте, у більшості країн Центрально-Східної Європи органам місцевої влади було надано нові широкі повноваження у вирішенні екологічних проблем. Найчастіше місцеві органи управління цих країн відповідають за такі екологічні питання: управління відходами, у тому числі сільськогосподарськими; контроль за переробкою та утилізацією небезпечних речовин на власній території; управління стічними водами; охорона і догляд за зеленими насадженнями; планування і контроль за землекористуванням; екологічна просвіта населення; контроль за забрудненням повітря відпрацьованими газами автотранспорту та викидами місцевих джерел опалення тощо.

Серед міжнародних актів у сфері поводження з відходами у сільському господарстві – вже згадувані Директива Ради міністрів Європейської Спільноти «Про відходи» від 15 липня 1975 року (74/442/ЕЕС), Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням від 22 березня 1989 року, а також інші – Директива № 91/689/ЄЕС Ради Європейських Співтовариств «Про небезпечні відходи» (Брюссель, 12 грудня 1991 р.), Директива Ради 96/61/ЄС «Щодо всеохоплюючого запобігання і контролю забруднень» від 24 вересня 1996 р., Директива Ради № 1999/31/ЄС щодо полігонів захоронення відходів (Люксембург, 26 квітня 1999 р.) та інші.

Зокрема, законодавство України сприйняло ключові положення Директиви Ради Міністрів ЄС 91/689/ЄЕС щодо небезпечних відходів (має на

меті сформулювати загальне визначення небезпечних відходів і запровадити жорстку уніфікацію в роботу з такими відходами). Так, відповідно до зазначеної директиви в Законі України «Про відходи» дано визначення поняття «небезпечні відходи» (відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні властивості, які створюють або можуть створити значну небезпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людини і які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними).

У правовій системі ЄС прийнято та досить успішно впроваджено близько 300 законодавчих актів (директиви, розпорядження, пропозиції тощо), які регламентують діяльність у сфері охорони довкілля. Відповідно до сфери застосування їх можна поділити на такі категорії: загальні законодавчі акти, захист водних ресурсів та атмосферного повітря від забруднення, захист навколишнього природного середовища від негативного впливу відходів, заходи щодо запобігання вичерпуванню озонового шару, хімічні речовини, промислові ризики та біотехнологія, охорона природи, боротьба з шумовими викидами тощо.

М. М. Микієвич, Н. І. Андрусевич та Т. О. Будякова відзначають, що правове регулювання управління відходами є складовою частиною права навколишнього середовища Європейського Співтовариства. Зменшення об'ємів виробництва відходів та усунення їх виробництва взагалі, шляхом удосконалення методів управління й розумного споживання ресурсів, є одним із пріоритетів європейської політики в галузі навколишнього середовища. При цьому акцент Співтовариством робиться саме на переробці й утилізації, а не видаленні відходів, на так званому принципі трьох R: Reduce (зменшення), Recycling (рециркуляція) та Recovery (утилізація). Такий підхід має за мету забезпечити права людини на сприятливе для життя та здоров'я навколишнє середовище [21].

Порівнюючи структуру і конкретні завдання основних складових правової системи охорони природного середовища ЄС і України, слід відзначити, що ієрархія природоохоронних нормативно-правових відносин у

нашій країні на сьогодні досить відрізняється від загальноєвропейських підходів.

Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Так, Україна згідно ст. 45 Закону України «Про відходи» бере участь у міжнародному співробітництві у сфері поводження з відходами відповідно до норм міжнародного права. Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлені інші правила ніж ті, що передбачені цим Законом, то застосовуються правила міжнародного договору.

Отже, відповідно до Конституції України правові і нормативні акти України у сфері охорони довкілля і використання природних ресурсів мають таку ієрархію: Конституція України; закони, кодекси та міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України; постанови Верховної Ради України; постанови Кабінету Міністрів України; нормативні документи міністерств і відомств (накази, положення, доручення, розпорядження, інструкції тощо); нормативні документи місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування). Також необхідно відзначити, що в Україні, як і в ЄС, у сфері охорони навколишнього природного середовища, зокрема, при поводженні з відходами у сільському господарстві, й управлінні ними, значну роль відіграють цільові програми, відповідні концепції тощо, які визначають загальну стратегію держави в цих сферах.

2 ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З ВІДХОДАМИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

2.1. Поняття та види сільськогосподарських відходів

Для визначення поняття сільськогосподарських відходів насамперед варто дослідити загальне поняття відходів. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про відходи» відходи – це будь-які речовини, матеріали і предмети, що утворилися у процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення і від яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення.

Це визначення відходів є фактично запозиченим з міжнародного права: схоже визначення подане у ст. 2 Базельської конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням від 22 березня 1989 року, а також у ст. 1 Директиви Ради міністрів Європейської Спільноти «Про відходи» від 15 липня 1975 року (74/442/ЕЕС). І хоч це визначення не є досконалим, зазначена Директива містить додаток, у якому наведений вичерпний перелік видів відходів, що задовольняє практичні потреби правників у визначенні поняття «відходи».

У ст. 1 Закону України «Про альтернативні види палива» від 14 січня 2000 року № 1391-XIV [22] дається таке визначення: відходи – шлаки та відходи промисловості, сільського господарства, комунально-побутових та інших підприємств, які можуть бути джерелом або сировиною для видобутку чи виробництва альтернативних видів палива. Недоліком тут є те, що у цьому Законі поняття, яке роз'яснюється, визначається саме від себе: «відходи – шлаки та відходи...».

Відповідно до Державного класифікатора відходів ДК 005-96, затвердженого і введеного в дію Наказом Державного комітету України по

стандартизації, метрології та сертифікації від 29 лютого 1996 р. № 89 [23] під відходами розуміються будь-які речовини та предмети, утворювані у процесі виробництва та життєдіяльності людини, внаслідок техногенних чи природних катастроф, що не мають свого подальшого призначення за місцем утворення і підлягають видаленню чи переробці з метою забезпечення захисту навколишнього середовища і здоров'я людей або з метою повторного їх залучення у господарську діяльність як матеріально-сировинних і енергетичних ресурсів, а також послуги, пов'язані з відходами.

Державний стандарт України «ДСТУ 2156-93 Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення» (чинний від 1 січня 1995 р.) [24] містить альтернативне визначення промислових відходів – це відходи виробництва, а також рештки сировини, матеріалів, напівфабрикатів, що утворилися при виробництві продукції чи виконанні робіт зі спорудження чи обслуговування підприємства або втратили повністю чи частково вихідні споживчі властивості. Але це визначення не відзначається досконалістю, оскільки визначає відходи через саме поняття «відходи», залишаючи питання відкритим.

У ДСТУ 2195-99 (ГОСТ 17.9.0.2-99) «Охорона природи. Поводження з відходами. Технічний паспорт відходу. Склад, вміст, виклад і правила внесення змін», затверджений Наказом Держстандарту України від 8 вересня 1999 р. № 167 (на заміну ДСТУ 2195-93 (ГОСТ 17.0.0.05-93)) [25] прописано, що відходи (відхід) – це речовини, матеріали і предмети, які утворюються в процесі людської діяльності, не мають подальшого використання за місцем утворення чи виявлення та яких їхній власник позбувається, має намір або повинен позбутися шляхом утилізації чи видалення. ДСТУ 3910-99 (ГОСТ 17.9.1.1-99). «Охорона природи. Поводження з відходами. Класифікація відходів. Порядок найменування відходів за генетичним принципом і віднесення їх до класифікаційних категорій», затверджений Наказом Держстандарту України від 8 вересня 1999 р. № 167 [26] та ДСТУ 3911-99 «Охорона природи. Поводження з відходами. Виявлення відходів і подання інформаційних даних про відходи. Загальні вимоги», затверджений Наказом

Держстандарту України від 8 вересня 1999 р. № 167 [27] містять таке ж визначення відходів.

Методика обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд систем гідравлічного вилучення та складування промислових відходів та хвостів, затверджена Наказом Держкоммістобудування і архітектури від 19 грудня 1995 р. № 252 (в редакції Наказу Держкоммістобудування від 10.09.96 № 165) [28] у п. 1.9.5 визначає, що відходи – це непридатні для виробництва даної продукції види сировини, її залишки, що не вживаються, або речовини, які виникають в результаті технологічних процесів, які не підлягають утилізації у даному виробництві. Відходи одного виробництва можуть використовуватися як сировина для іншого. Відходи не містять природну речовину, що неявно використовується у технологічних циклах, повітря, кисень, воду, що проходить «транзитом», та ін. Шкідливі відходи обов'язково підлягають нейтралізації. Відходи, що не використовуються, перетворюються у викиди. Проте і це визначення є неповним, оскільки під поняття «відходи» підпадає будь-яка сировина: вона використовується для виробництва даної продукції, але не використовується для виробництва інших видів продукції. А щодо другої частини визначення, то під нього можна підвести будь-яку продукцію, що є речовиною.

Проаналізуємо тепер поняття «відходи», які надаються у мовних нормах та у юридичній літературі.

Великий тлумачний словник сучасної української мови поняттю «відхід» дає декілька пояснень, серед яких в аспекті цієї роботи можна виділити такі: 1) структурний елемент матеріального та (або) енергетичного балансу технологічного процесу; 2) будь-які речовини, матеріали та предмети, що утворюються в процесі діяльності людини та не мають подальшого використання; 3) залишки сировини, матеріалів, які утворюються в процесі виготовлення продукції та можуть бути використані для іншого виробництва; 4) втрати під час вирощування тварин [29].

На думку Н.Р. Малишевої, відходи – всі види залишків виробництва та споживання. Відходи виробництва є залишками сировини, матеріалів,

напівфабрикатів, супутніх продуктів, що утворюються у процесі виробництва, але не є його метою, або залишилися поза виробництвом. Відходи споживання – це залишки речовин і предметів суспільного чи виробничого споживання, які повністю або частково втратили свої споживчі якості [30]. Це визначення є досить прогресивним, але й воно не позбавлене певних недоліків. По-перше, окрім відходів виробництва і споживання слід окремо виділити відходи життєдіяльності людини і тварин, що використовуються людиною. По-друге, відходами можна визнати і газоподібні речовини, зокрема небезпечні для оточуючого середовища, які не можна вільно розсіювати в атмосфері.

Л.О. Бондар вважає, що поняття «відходи», яке було б придатне для правового втілення, має охоплювати такі ознаки: це тверді і рідинні речовини; це речовини, що утворюються у процесі людської діяльності і життєдіяльності тварин, що використовуються людиною; це речовини, що не використовуються за місцем їх утворення; це речовини, що не відповідають встановленим нормативно-технічним документам на продукцію, залишками, або матеріалами для виробництва якої вони є, або не відповідають тому кінцевому результату, який мислиться в результаті усталеної практики. На основі цього автор пропонує дещо інше визначення відходів: відходи – це тверді і рідинні речовини, що утворюються у процесі людської діяльності і життєдіяльності свійських тварин, які не використовуються за місцем їх утворення для виробництва матеріальної продукції і не відповідають нормативно-технічній документації на жоден з видів продукції, або є непридатними для виготовлення продукції, задуманої виготовлювачем, що підтверджується об'єктивними доказами, або інші речовини, на які поширюється правовий режим відходів відповідно до законодавства України [31].

Н. О. Корнякова, з урахуванням певних взаємозв'язків різних концепцій у національному законодавстві та досвіду інших країн, вважає за доцільне запропонувати концептуальне визначення поняття відходів як «...будь-яких матеріалів, предметів, речовин, що утворюються внаслідок людської діяльності, функціонування інших біологічних істот, природних та

техногенних ситуацій, які не мають свого подальшого використання за місцем їх утворення, мають власника, який повинен усіма можливими засобами запобігти їх утворенню, або ж позбутися їх у встановленому законом порядку шляхом утилізації, видалення чи переробки з метою забезпечення охорони навколишнього природного середовища та захисту життя і здоров'я людей» [32].

В. О. Юрескул зазначає, що відходи – «...будь-які матеріали, предмети, речовини, що утворюються в процесі життя та діяльності людини, функціонування свійських біологічних істот, природних та техногенних ситуацій, яких їх власник позбувається, має намір або повинен позбутися, та щодо яких на даний момент в Україні не існує відповідних технологій та виробничо-технологічних і/або економічних передумов для утилізації та переробки. Вищезазначені матеріали, предмети, речовини, щодо яких на даний момент в Україні існують відповідні технології та виробничо-технологічні і/або економічні передумови для утилізації та переробки, пропонується виокремити зі складу відходів і віднести до вторинних ресурсів» [33].

М. М. Бринчук обґрунтовує думку, що найбільш загальним, родовим поняттям є відходи виробництва і споживання. У цьому поняття визначаються дві основні сфери утворення відходів – сфера виробництва і сфера споживання. Під відходами виробництва і споживання розуміються залишки сировини, матеріалів, напівфабрикатів, інших виробів чи продуктів, які утворилися в процесі виробництва чи споживання, а також товари (продукція), які втратили свої споживчі властивості. Включення до сфери правового регулювання продукції, яка прийшла в непридатність, наприклад, медикаментів, продовольства, цілком обґрунтовано, оскільки в ній містяться екологічно небезпечні хімічні або біологічні компоненти, що обґрунтовує необхідність їх коректного видалення [34].

Слід також зазначити, що загальне визначення відходів, подане у ст. 1 Закону України «Про відходи», щодо сільськогосподарських відходів є неповним, адже з органічних відходів найбільшу екологічну небезпеку становлять відходи тваринництва. У Переліку видів діяльності та об'єктів, що

становлять підвищену екологічну небезпеку, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 р. № 554 [35], тваринництво (зокрема, тваринницькі комплекси продуктивністю більш як 5000 голів і птахофабрики), а також обробка продуктів і переробка відходів тваринного походження (переробка шкіри, виготовлення клею і технічного желатину, утильзаводи) підлягає обов'язковій попередній державній екологічній експертизі, оскільки така діяльність становить підвищену екологічну небезпеку.

Також варто зазначити, що цей Перелік не є вичерпним, що зумовлюється необхідністю врахування можливих змін, пов'язаних з науково-технічним поступом, внаслідок яких можуть виникнути нові екологічно небезпечні галузі сільського господарства. До того ж, слід зазначити, що Перелік розроблено для видів діяльності, що становлять підвищену екологічну небезпеку, що залишає відкритим питання, як же бути з регулюванням сільськогосподарської діяльності, що не становить підвищеної екологічної небезпеки, але є екологічно небезпечною?

Проаналізуємо тепер погляди на класифікацію відходів, зокрема тих, що утворюються у сільському господарстві. Відповідно до вже згадуваного ДСТУ 3910-99 (ГОСТ 17.9.1.1-99) класифікація відходів – це процес впорядкування даних про відходи який охоплює ідентифікацію виду відходів відповідно до їхнього стану, складу і властивостей через номенклатурну назву, співвіднесення з певним процесом утворення та видом економічної діяльності та віднесення до будь-яких інших діючих систем групування чи переліків (забруднень вторинних ресурсів, токсикантів і т.ін.), категорій речовин, матеріалів та інших об'єктів, а також певних видів перероблення, утилізації та видалення відходів. Як зазначає Є. В. Зарічанська, класифікація дає можливість не тільки представити у вигляді стрункої системи вся розмаїтість відходів, але й корисна для вивчення їхніх характеристик і вибору технології їхньої підготовки для переробки або утилізації. Чітко сформульовані класифікаційні признаки за її основними ознаками, властивостями, значенням для навколишнього середовища дають змогу

шукати найбільш цілесобразні методи утилізації та переробки конкретного виду відходів [36].

Закон України «Про відходи» у ст. 1 виділяє такі види відходів як побутові, тверді та рідкі відходи. Побутові відходи – це відходи, що утворюються в процесі життя і діяльності людини в житлових та нежитлових будинках (тверді, великогабаритні, ремонтні, рідкі, крім відходів, пов'язаних з виробничою діяльністю підприємств) і не використовуються за місцем їх накопичення; тверді відходи – це залишки речовин, матеріалів, предметів, виробів, товарів, продукції, що не можуть у подальшому використовуватися за призначенням; рідкі відходи – це побутові відходи, що утворюються у будинку за відсутності централізованого водопостачання та каналізації і зберігаються у вигрібних ямах.

З цих відходів найбільш поширені побутові, у тому числі у сільському господарстві. В. О. Юрескул вважає, що важливим кроком має стати «...виокремлення із загального визначення відходів поняття саме побутових відходів за допомогою принципового критерію, який зумовлював би таке їх відокремлення від інших видів відходів. Уявляється, що основним критерієм відмежування побутових відходів від їх інших видів слугуватиме те, що вони утворюються в процесі життя, надання послуг та невиробничої діяльності людини, функціонування домашніх біологічних істот» [37].

Що стосується безпосередньо сільськогосподарських відходів, то сільськогосподарська продукція, як правило, містить у собі дуже велику кількість різних компонентів, а переробна промисловість традиційно орієнтована на одержання з неї лише основного продукту: цукру – з цукрових буряків, крохмалю – з картоплі і зерна, олії – з олійних культур тощо. При цьому обсяг перероблюваної сировини в кілька разів перевищує вихід готової продукції. Так, на 1 т цукру-піску витрачається близько 8 т цукрових буряків, на 1 т спирту-сирцю потрібно 10-11 т картоплі або 3,0-3,5 т зерна, на 1 т сухого крохмалю потрібно 8-9 т картоплі або близько 2 т кукурудзи, для одержання 1 т рослинної соняшникової олії потрібно переробити екстракційним способом близько 2 т і пресовим – 2,1-2,2 т насіння соняшника.

В середньому вихід готової продукції становить 15-30 % маси перероблюваної сільськогосподарської сировини. Решта переходить у відходи і побічні продукти [38].

Відходи сільського господарства у більшій частині є органічними. За винятком гною, практично всі види відходів з сільськогосподарської продукції виділяються якщо не на стадії збирання (солома, гичка), то вже на стадії первинної переробки (полова при обмолоті зерна), не кажучи вже про промислову переробку. Також не слід плутати гній і органічне добриво – для того, щоб стати добривом, гній повинен пройти ще певну обробку.

До відходів переробки сільськогосподарської продукції відносять дефекаат, солому, висівки [39]. Р. А. Іванух, С. Л. Дусановський та Є. М. Білан зазначають, що для годівлі тварин використовуються також відходи промислового і сільськогосподарського виробництва – жом, меляса, брага, солодові ростки, солома, польова гичка, молочні відвійки тощо [40].

Так, основним відходом при виробництві цукру є дефекаат, який у великій кількості нагромаджується на полях фільтрації і не вивозиться у зв'язку із високими цінами на паливно-мастильні матеріали. Систематичне накопичення дефекаату обумовлює необхідність щорічного збільшення площ під ним [41].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про відходи» відходами тваринного походження є загиблі тварини, відходи, що утворилися внаслідок виготовлення продукції із тваринної сировини, непридатної для споживання людиною і твариною, а також підлягають обов'язковій утилізації, крім продуктів метаболізму, що використовуються для виробництва біогазу або органічних добрив.

Ще один вид відходів у сільському господарстві – відходи виробництва, зокрема, пов'язані із використанням сільськогосподарської техніки. Відходи, які утворюються внаслідок виробничої діяльності, є техногенними. Тут проблемою ефективного реалізації законодавства України про відходи є вагання законодавця щодо співвідношення правових режимів відходів і металобрухту: під поняття відходів, подане у Законі «Про відходи», підпадає і металобрухт. За ст. 1 Закону України «Про металобрухт» від 5 травня 1999 року № 619-

XIV [42] металобрухт – це непридатні для прямого використання виробу або частини виробів, які за рішенням власника втратили експлуатаційну цінність внаслідок фізичного або морального зносу і містять у собі чорні або кольорові метали чи їх сплави, а також вироби з металу, що мають непоправний брак, залишки чорних і кольорових металів і їх сплавів. Відповідно до ст. 2 цього Закону, Закон України «Про відходи» не поширюється на відносини, що виникають у процесі здійснення операцій з металобрухтом. Тобто металобрухт не визнається відходами. Відтак, за засмічення металобрухтом, наприклад, сільськогосподарських угідь, не можна притягнути до відповідальності.

Разом з тим у ст. 2 Закону України «Про відходи» зазначено, що законодавство про відходи складається поряд з іншими законами України із Закону України «Про металобрухт». Одночасно, зміни не було внесено до ст. 2 Закону «Про металобрухт», тобто тепер виникла правова колізія: згідно з Законом «Про відходи» металобрухт є відходами, а згідно з Законом «Про металобрухт» – на металобрухт не поширюється правовий режим відходів. Цю колізію можна розв'язати таким чином: металобрухт – це відходи, але відходи особливого роду, які потребують спеціального регулювання і регулюються законодавством про металобрухт, а не законодавством про відходи. Така позиція узгоджується і зі ст. 4 Закону України «Про відходи», згідно з якою особливості поводження з радіоактивними та іншими особливими видами відходів регулюються відповідним законодавством.

Чи не найбільш розвинуте в Україні законодавство про радіоактивні відходи, які хоч і не часто, але можуть траплятися у сільськогосподарському виробництві. О. Ю. Кронда пропонує розглядати «радіоактивні відходи» як матеріальні об'єкти та субстанції у газоподібному, рідкому чи твердому стані, що містять в собі біологічно небезпечні радіонукліди, активність або радіоактивне забруднення яких перевищує межі, встановлені діючими нормами, за умови, що використання цих об'єктів та субстанцій не передбачається [43].

Так, основними законами у цій сфері є закони України «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 року № 255/95-ВР [44], «Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення» від 8 вересня 2005 року № 2861-IV [45], «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19 жовтня 2000 року № 2064-III [46], «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» від 9 липня 2010 року № 2480-VI [47], «Про Загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами» від 17 вересня 2008 року № 516-VI [48], «Про Загальнодержавну програму зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему» від 15 січня 2009 року № 886-VI [49] та інші. Порядок видачі дозволів на використання земель і водойм, розташованих в санітарно-захисній зоні ядерної установки, об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами, уранового об'єкта на сьогодні затверджений Наказом Державної інспекції ядерного регулювання України від 16 січня 2012 р. № 8 [50].

Як окремий вид відходів у сільському господарстві дослідники виділяють відходи пестицидів і агрохімікатів. Так, К. Б. Сакаджи відзначає: «...Найбільшій регламентації здобув хімічний метод захисту сільськогосподарських рослин (елементи, правила застосування хімічних засобів), а щодо інших методів, то вони є лише окремими заходами, які в комплексі з хімічним методом захисту становлять досить ефективну і дієву систему в боротьбі з шкідниками і хворобами сільськогосподарських рослин. Проте залишаються недостатньо врегульованими відносини в сфері застосування агротехнічного, біологічного методів захисту сільськогосподарських рослин» [51].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про пестициди і агрохімікати» від 2 березня 1995 року № 86/95-ВР [52] пестициди – це токсичні речовини, їх сполуки або суміші речовин хімічного чи біологічного походження,

призначені для знищення, регуляції та припинення розвитку шкідливих організмів, внаслідок діяльності яких вражаються рослини, тварини, люди і завдається шкоди матеріальним цінностям, а також гризунів, бур'янів, деревної, чагарникової рослинності, засмічуючих видів риб; агрохімікати – це органічні, мінеральні і бактеріальні добрива, хімічні меліоранти, регулятори росту рослин та інші речовини, що застосовуються для підвищення родючості ґрунтів, урожайності сільськогосподарських культур і поліпшення якості рослинницької продукції.

Я. В. Шевчук зазначає, що «...відходи накопичуються не тільки в результаті функціонування промисловості. В наш час загострилася проблема нейтралізації та захоронень значних накопичень заборонених і непридатних до використання у сільському господарстві пестицидів, утворених ще в 60-70 роки ХХ століття внаслідок заміни застарілих препаратів, заборони їх для використання в сільському господарстві органами охорони здоров'я та незадовільного зберігання. В результаті реформування сільгосппідприємств та зміни їх власників в деяких областях були втрачені маркування і документації на хімічні засоби захисту рослин. Внаслідок цього значний обсяг накопичень становлять невідомі препарати» [53].

Проаналізувавши положення українського законодавства щодо контролю за використанням пестицидів та агрохімікатів, О. С. Бабенко робить висновок, що метою правового регулювання є: пріоритетність збереження здоров'я людини і охорони навколишнього природного середовища по відношенню до економічного ефекту від застосування пестицидів і агрохімікатів; державна підконтрольність їх ввезення на митну територію, реєстрації, виробництва, зберігання, транспортування, торгівлі і застосування; обґрунтованість їх застосування; мінімізація використання пестицидів за рахунок впровадження біологічного землеробства та інших екологічно безпечних, нехімічних методів захисту рослин; безпечність для здоров'я людини та навколишнього природного середовища під час їх виробництва, випробування і застосування за умови дотримання вимог, встановлених державними стандартами, санітарними нормами, регламентами та іншими нормативними документами;

єдність державної політики щодо діяльності, пов'язаної з пестицидами і агрохімікатами [54].

Також у сільському господарстві можуть утворюватися відходи нафтопродуктів. Основною причиною утворення цих відходів є заміна масел, змазок при технічному обслуговуванні і ремонті сільгосптехніки. Значна частка припадає і на ті нафтопродукти, які збираються внаслідок відстою з резервуарів нафтоскладів, а також баків автомашин і тракторів, що передбачено правилами їх технічного обслуговування.

Поводження з іншими відходами виробництва у сільському господарстві регулюється спеціальними законами України, зокрема, «Про утилізацію транспортних засобів» від 4 липня 2013 року № 421-VII [55], «Про хімічні джерела струму» від 23 лютого 2006 року № 3503-IV [56] тощо.

Всі відходи сільського господарства також можна поділити на відходи виробництва та відходи споживання. Відходи виробництва – це матеріальні залишки виробничого процесу (сировини, матеріалів, засобів виробництва), які втратили свою споживну вартість, не є метою даного виробництва і не можуть бути використані за прямим призначенням через технологічні особливості підприємства. Звичайно відходи класифікують: 1) за сферою утворення; 2) за напрямом використання; 3) за способом залучення до утилізації. На відміну від відходів виробництва, відходи споживання є засобами виробництва і предметами споживання, що втратили в процесі споживання (або безвідповідального ставлення) свої початкові властивості і не здатні в такому стані задовольняти потреби суспільства.

Отже, перелік у сільському господарстві відходів не є і не може бути вичерпним, що зумовлюється необхідністю врахування можливих змін, пов'язаних з науково-технічним прогресом, внаслідок яких можуть виникнути нові види сільськогосподарських відходів.

2.2. Права та обов'язки суб'єктів у сфері поводження з відходами в сільському господарстві

Суб'єктами у сфері поводження з відходами в сільському господарстві є громадяни України, іноземці та особи без громадянства, а також підприємства, установи та організації усіх форм власності, діяльність яких пов'язана із поводженням з відходами, причому основними суб'єктами є виробники відходів – фізичні або юридичні особи, діяльність якої призводить до утворення відходів.

Сільськогосподарські підприємства усіх форм власності у сфері поводження з відходами мають право на: а) одержання в установленому порядку інформації про технології утилізації відходів, будівництво та експлуатацію об'єктів поводження з відходами; б) зберігання відходів у спеціально відведених місцях чи об'єктах відповідно до санітарних норм і правил утримання територій; в) внесення пропозицій, пов'язаних з розміщенням, проектуванням, будівництвом та експлуатацією об'єктів поводження з відходами; г) одержання в установленому порядку пільг у разі участі у створенні об'єктів поводження з відходами; д) участь у розробленні місцевих, регіональних та загальнодержавної програм поводження з відходами; е) участь у конкурсах на набуття права виконання послуг у сфері поводження з побутовими відходами на певній території.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про відходи» суб'єкти господарської діяльності у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами зобов'язані: а) запобігати утворенню та зменшувати обсяги утворення відходів; б) забезпечувати приймання та утилізацію використаних пакувальних матеріалів і тари, в яких знаходилася продукція цих підприємств, установ та організацій – суб'єктів господарської діяльності, або укладати угоди з відповідними організаціями на їх збирання та утилізацію; в) визначати склад і властивості відходів, що утворюються, а також за погодженням із уповноваженими органами виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища ступінь їх небезпечності для навколишнього природного середовища та здоров'я людини; г) на основі матеріально-сировинних балансів виробництва виявляти і вести первинний поточний облік кількості, типу і складу відходів, що утворюються, збираються, перевозяться,

зберігаються, обробляються, утилізуються, знешкоджуються та видаляються, і подавати щодо них статистичну звітність у встановленому порядку; д) забезпечувати повне збирання, належне зберігання та недопущення знищення і псування відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія, що відповідає вимогам екологічної безпеки; е) брати участь у будівництві об'єктів поводження з відходами; є) здійснювати організаційні, науково-технічні та технологічні заходи для максимальної утилізації відходів, реалізації чи передачі їх іншим споживачам або підприємствам, установам та організаціям, що займаються збиранням, обробленням та утилізацією відходів, а також забезпечувати за власний рахунок екологічно обґрунтоване видалення тих відходів, що не підлягають утилізації; ж) не допускати змішування відходів, якщо це не передбачено існуючою технологією та ускладнює поводження з відходами або не доведено, що така дія відповідає вимогам підвищення екологічної безпеки; з) не допускати зберігання та видалення відходів у несанкціонованих місцях чи об'єктах; и) здійснювати контроль за станом місць чи об'єктів розміщення власних відходів; і) своєчасно в установленому порядку сплачувати екологічний податок, що справляється за розміщення відходів та ін.

Певні права та обов'язки суб'єктів у сфері поводження з відходами в сільському господарстві виникають у зв'язку з набуттям, здійсненням та припиненням права власності на сільськогосподарські відходи.

Відповідно до Закону України «Про відходи» відходи є об'єктом права власності. Власник відходів – фізична або юридична особа, яка відповідно до закону володіє, користується і розпоряджається відходами. Право власності на відходи може переходити від однієї особи до іншої в порядку, передбаченому законом, насамперед Цивільним кодексом України від 16 січня 2003 року (далі – ЦК України) [57].

Суб'єктами права власності на відходи є громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи та організації усіх форм власності, територіальні громади, Автономна Республіка Крим і держава. Територіальні громади є власниками відходів, що утворюються на об'єктах

комунальної власності чи знаходяться на їх території і не мають власника або власник яких невідомий (безхазяйні відходи). Держава є власником відходів, що утворюються на об'єктах державної власності чи знаходяться на території України і не мають власника або власник яких невідомий (крім відходів, зазначених у частині другій цієї статті), а також в інших випадках, передбачених законом. Від імені держави управління відходами, що є державною власністю, здійснюється Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

Суб'єкти права власності володіють, користуються і розпоряджаються сільськогосподарськими відходами в межах, визначених законом.

У разі приватизації державних сільськогосподарських підприємств, внаслідок діяльності яких накопичено певні обсяги відходів, право власності на відходи та обов'язок щодо відшкодування заподіяної відходами шкоди здоров'ю людей, майну фізичних або юридичних осіб та навколишньому природному середовищу переходить до нових власників, якщо інше не передбачено умовами приватизації цих підприємств відповідно до законодавства України, зокрема законів України «Про приватизацію державного майна» «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 10 липня 1996 року № 290/96-ВР [58] та інших. Умовами приватизації може бути передбачена солідарна відповідальність попереднього власника та власника приватизованого підприємства.

При зміні власника чи користувача земельної ділянки, на якій розміщені сільськогосподарські відходи, питання про право власності на відходи вирішується окремо, відповідно до закону, зокрема відповідно до норм ЗК України.

Важливою проблемою поводження з сільськогосподарськими відходами є питання власності на безхазяйні відходи, тобто відходи, які були покинуті власником у непризначеному для їх зберігання місці і власник яких невідомий.

Згідно ст. 12 Закону України «Про відходи» відходи, щодо яких не встановлено власника або власник яких невідомий, вважаються безхазяйними.

З метою запобігання або зменшення обсягів утворення відходів виявлені безхазяйні відходи беруться на облік.

Правила виявлення та обліку безхазяйних відходів визначені у Порядку виявлення та обліку безхазяйних відходів, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. № 1217 [59]. Так, особи, які виявили такі відходи, зобов'язані повідомити про них місцеві державні адміністрації чи місцеві ради. Постійно діюча місцева комісія з питань поводження з безхазяйними відходами проводить необхідні дослідження за результатами яких складає акт, який передається до місцевої державної адміністрації чи місцевої ради, які, в свою чергу, зобов'язані прийняти рішення про подальше поводження з цими відходами. Фактично, з юридичним фактом складання акту комісії пов'язується виникнення права державної власності на безхазяйні відходи [60].

Підставами для визначення відходів безхазяйними та їх обліку можуть бути: повідомлення власників або користувачів земельних ділянок, на яких виявлено безхазяйні відходи; звернення (повідомлення) громадян, підприємств, установ та організацій, засобів масової інформації; результати інспекційних перевірок центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення, державної санітарно-епідеміологічної служби, органів місцевого самоврядування.

У разі отримання звернення (повідомлення) Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, а також органи місцевого самоврядування зобов'язані визначити кількість, склад, властивості, вартість відходів, рівень їх небезпеки для навколишнього природного середовища і здоров'я людини та вжити заходів для визначення власника відходів. У разі потреби для визначення власника

безхазяйних відходів та їх оцінки можуть залучатися правоохоронні органи, відповідні спеціалісти і експерти.

Таким чином, законодавство України, яке встановлює права та обов'язки суб'єктів у сфері поводження з відходами в сільському господарстві, регламентує ці питання досить повно. Проте актуальними залишаються деякі проблеми, пов'язані з утворенням і накопиченням відходів та права власності на них.

2.3. Порядок попередження негативного впливу сільськогосподарських відходів на довкілля

З метою запобігання або зменшення обсягів утворення сільськогосподарських відходів та стимулювання впровадження маловідходних технологій Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні і місцеві органи виконавчої влади в межах своєї компетенції здійснюють: а) розроблення та впровадження науково обґрунтованих нормативів утворення відходів на одиницю продукції (сировини та енергії), виконання робіт і надання послуг, що регламентують їх кількісний та якісний склад, відповідно до передових технологічних досягнень; б) періодичний перегляд встановлених нормативів утворення відходів, спрямований на зменшення їх обсягів, з урахуванням передового вітчизняного і зарубіжного досвіду та економічних можливостей; в) встановлення на основі затверджених нормативів (питомих показників обсягів утворення відходів) лімітів на утворення відходів тощо.

Порядок розроблення, затвердження і перегляду лімітів на утворення та розміщення відходів встановлює Кабінет Міністрів України. На сьогодні чинний Порядок, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. № 1218 [61]. Згідно з цим Порядком ліміт на утворення відходів – це максимальний обсяг відходів, на який у суб'єкта права власності на відходи (далі – власник відходів) є документально підтверджений дозвіл на

передачу їх іншому власнику (на розміщення, утилізацію, знешкодження тощо) або на утилізацію чи розміщення на своїй території.

З метою обмеження та запобігання негативному впливу сільськогосподарських відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини відповідно до ст. 32 Закону України «Про відходи» забороняється: а) вести будь-яку господарську діяльність, пов'язану з утворенням відходів, без одержання від уповноважених органів виконавчої влади у сфері поводження з відходами лімітів на обсяги утворення та розміщення відходів; б) використовувати результати наукових досліджень, впроваджувати в практику винаходи, застосовувати нову техніку, імпортувати устаткування, технології та системи, якщо вони не передбачають запобігання чи мінімізацію обсягів утворення відходів на всіх стадіях технологічного процесу, їх утилізацію та безпечне видалення; в) визначати місця розміщення підприємств, установок, полігонів, комплексів, сховищ та інших об'єктів поводження з відходами, проектувати та будувати регіональні і міжрегіональні комплекси оброблення, знешкодження, утилізації та видалення відходів, якщо вони не відповідають екологічним та санітарно-гігієнічним вимогам; г) приймати рішення про розміщення і розвиток міст та інших населених пунктів без визначення технічних та інших заходів щодо створення умов для утилізації чи видалення побутових відходів; д) вводити в дію нові і реконструйовані підприємства та інші об'єкти, не забезпечені устаткуванням і технологіями для безпечного поводження з відходами, та в разі відсутності даних, необхідних для оцінки їх впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я людини, згідно з установленим порядком та інше. Законодавством України можуть передбачатися й інші спеціальні заходи щодо обмеження та запобігання негативному впливу відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини.

Зберігання та видалення сільськогосподарських відходів здійснюються відповідно до вимог екологічної безпеки та способами, що забезпечують максимальне використання відходів чи передачу їх іншим споживачам (за винятком захоронення).

На кожне місце чи об'єкт зберігання або видалення сільськогосподарських відходів складається спеціальний паспорт, в якому зазначаються найменування та код відходів (згідно з державним класифікатором відходів), їх кількісний та якісний склад, походження, а також технічні характеристики місць чи об'єктів зберігання чи видалення і відомості про методи контролю та безпечної експлуатації цих місць чи об'єктів.

Видалення відходів у сільському господарстві здійснюється відповідно до встановлених законодавством вимог екологічної безпеки з обов'язковим забезпеченням можливості утилізації чи захоронення залишкових продуктів за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері санітарного та епідемічного благополуччя населення.

Зберігання та видалення сільськогосподарських відходів здійснюються в місцях, визначених органами місцевого самоврядування з врахуванням вимог земельного та природоохоронного законодавства, за наявності спеціальних дозволів, у яких визначені види та кількість відходів, загальні технічні вимоги, заходи безпеки, відомості щодо утворення, призначення, методів оброблення відповідно до встановлених лімітів та умови їх зберігання. Визначені для зберігання та видалення відходів місця чи об'єкти повинні використовуватися лише для заявлених на одержання дозволу відходів (ст. 33 Закону України «Про відходи»).

Важливою проблемою відходів сільського господарства є проблема небезпечних сільськогосподарських відходів. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV [62] застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів може становити загрозу національним інтересам і національній безпеці України.

Взагалі небезпечні відходи є відходами, які за своїми об'єктивними фізичними, хімічними, біологічними та іншими властивостями становлять підвищений екологічний ризик для життя й здоров'я людини, поводження з якими вимагає від учасників такої діяльності спеціальної правосуб'єктності і

які відповідно до законодавства мають бути офіційно визнані в якості таких [63].

У сільському господарстві небезпечними відходами в основному є непридатні до використання чи заборонені до застосування засоби захисту рослин. Деякі з цих відходів є дуже небезпечними для довкілля.

Законодавче регулювання екологічно небезпечної діяльності нині здійснюється за засадою диференційованого підходу, тобто встановлюються засоби і заходи регулювання кожного виду цієї діяльності без належного концептуального підґрунтя, яке забезпечило б структурну єдність його правового регулювання. При цьому у кожній галузі щодо кожного виду екологічно небезпечної діяльності простежується тенденція до створення своєї окремої системи правового регулювання здійснення такої діяльності [64].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про відходи» небезпечні відходи – це відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні властивості, які створюють або можуть створити значну небезпеку для навколишнього природного середовища і здоров'я людини та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними.

Л. О. Бондар пропонує закріпити у законодавстві поняття екологічно небезпечної діяльності як однієї або більше дій у певній царині, які справляють або можуть справити негативний з точки зору права вплив на довкілля, внаслідок чинників екологічного ризику, що такі дії супроводжують [65].

Проведення господарської діяльності із здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами у сільському господарстві можливе лише після отримання ліцензії. Е. Е. Бекірова, аналізуючи норми Господарського кодексу України від 16 січня 2003 року [66] та Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 року № 1775-III [67], визначає ліцензування господарської діяльності у сфері поводження з відходами як спосіб державного регулювання, спрямований на забезпечення єдиної державної політики у цій сфері і захист економічних і соціальних інтересів держави, суспільства та окремих споживачів, шляхом

видачі, переоформлення та анулювання ліцензій, видачі дублікатів ліцензій, ведення ліцензійних справ та ліцензійних реєстрів, контролю за дотриманням ліцензіатами ліцензійних умов, видачі розпоряджень про усунення ліцензійних умов, а також розпоряджень про усунення законодавства у сфері ліцензування господарської діяльності [68].

Відповідно до ст. 9 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» підлягають ліцензуванню: виробництво особливо небезпечних хімічних речовин; операції у сфері поводження з небезпечними відходами, збирання і заготівля окремих видів відходів як вторинної сировини. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності із здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами на сьогодні затверджені Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 4 листопада 2011 р. № 433 [69].

Зокрема, суб'єкти господарювання, які здійснюють операції у сфері поводження з небезпечними відходами у сільському господарстві, зобов'язані розробити і мати план заходів щодо збирання і тимчасового зберігання небезпечних відходів на відокремлених територіях та в складських приміщеннях за класами небезпеки відходів. На кожне місце чи об'єкт зберігання або видалення відходів повинен бути складений спеціальний паспорт, у якому зазначаються найменування та код відходів (згідно з державним класифікатором відходів), їх кількісний та якісний склад, походження, а також технічні характеристики місць чи об'єктів зберігання і відомості про методи контролю та безпечної експлуатації цих місць чи об'єктів. Суб'єкти господарювання для здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами у сільському господарстві повинні мати матеріально-технічну базу, власні або орендовані виробничі площі, приміщення, у тому числі схему розташування спеціально відведених, відповідно обладнаних місць (майданчики, складські приміщення) та споруд, обладнання, устаткування для оброблення, знешкодження, захоронення, утилізації небезпечних відходів, а також окреме приміщення для розміщення персоналу, що обслуговує зазначені об'єкти. Контроль за додержанням

Ліцензійних умов провадиться відповідно до Порядку контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності із здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами, затвердженого Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 4 листопада 2011 р. № 434 [70].

Таким чином, у правовій системі України прийнято та досить успішно впроваджено низку законодавчих та інших актів, які регламентують діяльність у сфері регулювання попередження негативного впливу сільськогосподарських відходів на довкілля. Відповідно до сфери застосування їх можна поділити на такі категорії: загальні законодавчі акти, захист водних ресурсів та атмосферного повітря від забруднення, захист навколишнього природного середовища від негативного впливу відходів, заходи щодо запобігання вичерпуванню озонового шару, хімічні речовини, промислові ризики та біотехнологія, охорона природи, боротьба з шумовими викидами тощо.

2.4. Правове забезпечення заходів щодо утилізації відходів в сільському господарстві

Головним напрямком вирішення проблеми забруднення довкілля відходами в сільському господарстві є їх утилізація. Під утилізацією відходів розуміється їх (відходів) використання як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів. При цьому утилізація відходів має не тільки велике екологічне значення (сприяє захисту довкілля від негативного впливу відходів), а й економічне та забезпечує ощадливе використання матеріально-сировинних і енергетичних ресурсів [71]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про відходи» утилізація відходів – це використання відходів як вторинних матеріальних чи енергетичних ресурсів.

За оцінками фахівців, в пересічному домогосподарстві, при наявності свійської худоби, щороку утворюється близько 20 тонн органічних відходів. Це послід тварин, фекальні маси в туалетах при відсутності централізованої

каналізаційної системи, рослинна маса (бур'яни, гілки після обрізання дерев та кущів, стебла кукурудзи тощо), неїстівні харчові рештки. Ця органічна маса відходів сільського господарства утилізується та/чи використовується вкрай неефективно, даючи слабкий ефект або ж роблячи шкоду довкіллю. Так, О. В. Супруненко підкреслює: «...Вкрай негативним та дуже поширеним явищем є спалювання органіки у домогосподарствах та при польових роботах. Навесні населенням випаляється минулорічна рослинність. Селяни переконані у корисності такого заходу, який нібито знищує бур'яни, збагачує ґрунти корисним попелом. Насправді ж весняні пали є вкрай шкідливими, оскільки випаляють рослини, знищують мікроорганізми, комах, нерідко гнізда птахів, змій, тварин. При цьому в атмосферу викидаються шкідливі продукти горіння. Ґрунти при палах не збагачуються, оскільки попел є бідним на корисні елементи, до того ж він практично не засвоюється ґрунтами, а видувається вітрами. Пали є причиною пожеж. Спалювання бур'янів, гілок, стебел кукурудзи, трави, листя тощо є шкідливим заходом, оскільки призводять до забруднення атмосфери. Особливо небезпечним є спалювання разом із органікою сміття, в якому переважають полімерні матеріали – поліетиленові мішки, «пластикові» пляшки, обгортки з під морозива, коробки типу «Тетра Пак» тощо. В такому разі дим стає небезпечним канцерогеном, дуже шкідливим для вагітних жінок та дітей. Натомість населення практично не застосовує такий метод поводження із рослинною масою, як компостування. Компостні ями можуть стати природними установками з переробки органіки, які при нескладних методах поводження (регулярне зволоження, перегортання органічної маси, захист від сонячних променів тощо) забезпечуватимуть господарства екологічно чистим добривом» [72].

З розвитком науки і техніки, підвищенням рівня концентрації виробництва промислова утилізація відходів в сільському господарстві стає економічно доцільною, оскільки зі збільшенням масштабів виробництва сільськогосподарської продукції зростає також кількість відходів і вартість речовин, що в них містяться. Іноді вартість цих речовин може перевищувати вартість продукту, при виготовленні якого одержані ці відходи.

У ст. 35-2 Закону України «Про відходи» встановлено певні вимоги щодо поводження з відходами тваринного походження. Так, зазначено, що утилізація відходів тваринного походження на території України здійснюється спеціалізованими підприємствами (підрозділами) з утилізації відходів тваринного походження і не може здійснюватися підприємствами, що виробляють продукцію тваринного походження, призначену для споживання людиною, за винятком випадків здійснення такої діяльності спеціалізованими підрозділами з утилізації відходів тваринного походження. Усі відходи тваринного походження, вироблені на території України, передаються їх виробниками на підприємства з їх утилізації.

На території України може здійснюватися утилізація тільки тих відходів тваринного походження, що утворені в Україні. У разі якщо неможливо встановити територіальне походження відходів тваринного походження, утилізація таких відходів може здійснюватися за рішенням надзвичайної протиепізоотичної комісії. Правила використання продукції, отриманої від утилізації відходів тваринного походження, встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної аграрної політики, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Дещо варто зазначити щодо утилізації відходів як вторинної сировини. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про відходи» відходи як вторинна сировина – це відходи, для утилізації та переробки яких в Україні існують відповідні технології та виробничо-технологічні і/або економічні передумови; збирання і заготівля відходів як вторинної сировини – діяльність, пов'язана із збиранням, купівлею, прийманням, зберіганням, обробленням (переробленням), перевезенням, реалізацією і постачанням таких відходів переробним підприємствам на утилізацію, а також надання послуг у цій сфері.

Можна навести результати досліджень, що проводилися в Пенсільванії (США). Так, 31 % населення готове з ентузіазмом брати участь в програмах з вилучення вторинної сировини з відходів, не зважаючи на матеріальні вигоди;

46 % – його не настільки активне, але позитивно ставиться до збирання вторинної сировини (вони не стануть лідерами, але якщо їм подадуть приклад більш активні сусіди і брати участь в програмі не дуже складно, ці люди також братимуть участь в програмі без матеріальних вигод); 21 % ставиться до збирання вторинної сировини більш чи менш позитивно – вони вважають: це потребує дуже багато зусиль, є невивідним, це – справа влади, а не населення та ін. (залучення цієї категорії потребує більших зусиль і, без сумніву, матеріальних вигод для них); 2 % населення безнадійні – вони не хочуть і не будуть брати участь в програмі [73].

Щодо України, то відповідно до програми «Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015» планується збільшити використання відходів, як вторинної сировини, що є залишками кінцевого споживання у два рази, а також зменшити утворення небезпечних відходів у розрахунку на 1 млн. грн. ВВП до 2,75 кг [74].

Систему збирання, заготівлі та утилізації відходів, у тому числі сільськогосподарських, як вторинної сировини було запроваджено Постановою Кабінету Міністрів України «Про впровадження системи збирання, заготівлі та утилізації відходів як вторинної сировини» від 26 липня 2001 р. № 915 [75]. На сьогодні дія Державне підприємство з питань поводження з відходами як вторинною сировиною, яке діє на підставі Статуту, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2002 р. № 1393 [76]. Це Підприємство утворене з метою провадження в Україні екологічної діяльності і подання допомоги підприємствам, установам, організаціям усіх форм власності у сфері поводження з відходами як вторинною сировиною, запобігання накопиченню відходів, а також провадження господарської діяльності у цій сфері, створення і поліпшення умов запровадження систем збирання, заготівлі та утилізації відходів як вторинної сировини, зменшення негативного впливу їх на довкілля.

Порядок здійснення діяльності, пов'язаної із збиранням і заготівлею окремих видів сільськогосподарських відходів як вторинної сировини встановлює ст. 35 Закону України «Про відходи». Така діяльність

здійснюється на підставі ліцензії. Підставою для видачі ліцензії на збирання і заготівлю відходів як вторинної сировини є наявність у спеціалізованих підприємств виробничих і складських приміщень, пресового, вантажопідйомного та аналітичного обладнання, кваліфікованого персоналу.

Загальні вимоги до матеріально-технічної бази для збирання і заготівлі відходів як вторинної сировини, забезпечення протипожежної та екологічної безпеки встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Операції поводження з окремими видами сільськогосподарських відходів як вторинної сировини в частині приймання і закупівлі їх у населення спеціалізовані підприємства здійснюють через свої приймальні пункти (стаціонарні або пересувні). Перелік окремих видів відходів як вторинної сировини, збирання та заготівля яких підлягають ліцензуванню на сьогодні затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001 р. № 183 [77].

Фінансування заходів у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами здійснюється за рахунок коштів виробників відходів та їх власників. Для фінансування цих заходів можуть залучатися кошти місцевих бюджетів, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільні внески підприємств, установ, організацій, громадян та їх об'єднань, а також кошти Державного бюджету України.

Фінансова підтримка суб'єктів господарювання агропромислового комплексу здійснюється також із залученням державних фінансів. Так, відповідно до ст. 13 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року № 1877-IV [78] для придбання обладнання для переробки сільськогосподарських відходів та сировини, відходів заготівлі деревини лісу, у тому числі у біопаливо та інші альтернативні види енергії, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України, надаються середньострокові та довгострокові кредити.

Фінансування заходів поводження із сміттям найбільш реальним є шляхом зборів з населення. За оплату 1-2 грн. в місяць із двору система здатна функціонувати. Реалізація вторсировини може бути додатковим стимулом для зайнятих в процесі. При поводженні із сміттям слід виходити з того, що: 1) спалювати сміття є неприпустимим заходом; 2) деякі відходи вимагають окремого поводження.

Переробку та використання сільськогосподарських відходів у вигляді біомаси також можна використати як альтернативне (нетрадиційне) джерело енергії в Україні, зокрема при створенні на основі відходів сільського господарства біогазу.

Крім того, перспективним напрямом є енергетичне використання відходів біомаси в технологічних агрегатах, перш за все в сушарках. Досвід реалізації тепла генераторів, які використовують органічні відходи, показує високу рентабельність подібних технологій при сушінні деревини. Ефективне використання енергетичних котлів потребує розробки технологій підготовки біопалива, систем автоматичного управління процесом спалювання та спеціальних (керамічних) матеріалів камери згорання.

Ще одним шляхом утилізації відходів в сільському господарстві є організація полів зрошення, при використанні осадів стічних вод, де за рахунок природних процесів мікробіологічної деструкції, дії ультрафіолетового випромінювання відбувається мінералізація органічної речовини відходів та їх знезараження. Перевага полягає у мінімальних затратах на вивезення та внесення, хоча і потрібні значні площі земель, де не вирощується товарна сільськогосподарська продукція або вирощуються технічні культури.

Отже, відновлювана біоенергетика на основі відходів в сільському господарстві дозволяє ефективно вирішувати основні проблеми, що існують для інших видів генерації обмеженість енергоресурсів, залежність від їх постачальників, навантаження на довкілля. Значний науково-технічний прогрес у даній галузі забезпечив суттєве і стаłe зменшення собівартості електроенергії, зокрема у АПК, а для деяких напрямів відновлюваної

біоенергетики собівартість на основі сільськогосподарських відходів стала зіставною і навіть нижчою собівартості електроенергії, отриманої традиційними технологіями генерації.

3 ПРАВОВІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ПОВОДЖЕННЯ З СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИМИ ВІДХОДАМИ

3.1. Державна політика у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами

Відповідно до ст. Закону України «Про відходи» поводження з відходами – це дії, спрямовані на запобігання утворенню відходів, їх збирання, перевезення, сортування, зберігання, оброблення, перероблення, утилізацію, видалення, знешкодження і захоронення, включаючи контроль за цими операціями та нагляд за місцями видалення. Н. О. Корнякова пропонує науково-правове визначення поняття «поводження з відходами»: «...Це – врегульована нормативно-правовими актами система дій державних органів управління, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян-підприємців, спрямована на мінімізацію відходів та виконання чітко визначених операцій з відходами з метою запобігання негативному впливу на стан навколишнього природного середовища, усунення ризику такого впливу; спричинення шкоди здоров'ю людини та її майну; здійснення системи заходів, спрямованих на ліквідацію небезпечних наслідків від вчинення операцій з відходами» [79]. Т. П. Козаченко, розглядаючи державну політику у сфері поводження з відходами, відзначає, що державна політика у цій сфері є складовою державної екологічної політики, яка полягає в цілеспрямованій діяльності держави з метою подолання чи попередження суспільних проблем у сфері накопичення відходів, які безумовно є загрозою екологічної безпеці [80].

Основними принципами державної політики у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами є пріоритетний захист навколишнього природного середовища та здоров'я людини від негативного впливу відходів, забезпечення ощадливого використання матеріально-сировинних та енергетичних ресурсів, науково обґрунтоване узгодження екологічних,

економічних та соціальних інтересів суспільства щодо утворення та використання відходів з метою забезпечення його сталого розвитку (ст. 5 Закону України «Про відходи»).

Державна політика у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами визначена у вже згадуваних законодавчих актах про відходи, зокрема законах України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» та інших. Так, у нормах нещодавно прийнятого Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» зазначено, що одним із спеціальних принципів виробництва, зберігання, перевезення та реалізації органічної продукції (сировини) є принцип переробки відходів та супутніх продуктів рослинного та тваринного походження для подальшого використання у виробництві продукції рослинного та тваринного походження (п. 3 ч. 2 ст. 4); що фізичні або юридичні особи, яким надано право на виробництво органічної продукції (сировини), зобов'язані утилізувати відходи і побічні продукти рослинного і тваринного походження у процесі виробництва органічної продукції (п. 4 ч. 1 ст. 16).

Державна політика у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами визначена і у деяких законодавчих актах, як безпосередньо не регулюють правовідносини у сільському господарстві, але мають пряме відношення до сфери поводження з сільськогосподарськими відходами. Так, відповідно до ст. 69 Повітряного кодексу України від 19 травня 2011 року [81] на відстані до 15 кілометрів від меж аеродрому забороняється відкрите складування харчових відходів, розміщення звалищ, спорудження або розбудова споруд, які сприяють масовому скупченню птахів і можуть створювати загрозу для повітряного руху. Законодавством обмежено розміщення скотомогильників, полів асенізації та фільтрації, гноєсховищ, силосних траншей, тваринницьких і птахівничих підприємств та інших

сільськогосподарських об'єктів, що створюють загрозу мікробного забруднення для видобутку питної води (ст.ст. 33-36 Закону України «Про питну воду та питне водопостачання:» від 10 січня 2002 року № 2918-III [82]), для розташування курортів (ст.ст. 27-33 Закону України «Про курорти» від 5 жовтня 2000 року № 2026-III [83]). Забороняється захоронення сільськогосподарських відходів у межах виключної (морської) економічної зони України (ст. 18 Закону України «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 року № 162/95-ВР [84]).

Для здійснення ефективного містобудування та благоустрою населених пунктів також встановлені певні норми щодо сільськогосподарських відходів (ст. 19 Закону України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 року № 2780-XII [85], ст.ст. 16, 30 Закону України «Про благоустрій населених пунктів» від 6 вересня 2005 року № 2807-IV [86]). Так, згідно ст. 30 Закону України «Про благоустрій населених пунктів» формування системи поводження з відходами здійснюється шляхом використання найбільш ефективних і безпечних технологій за мінімальних економічних витрат, найбільш вигідних для того чи іншого населеного пункту схем і методів збирання, перевезення та знешкодження цих відходів з урахуванням щільності забудови, типів та наявного парку сміттєвозів, сміттєзбірників у порядку, визначеному законом.

Таким чином, державну політику у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами можна визначити як складову державної екологічної та аграрної політики, яка полягає у діяльності компетентних державних органів, спрямованій на запобігання утворенню сільськогосподарських відходів, а також у державному регулюванні, контролі та нагляді за діями з сільськогосподарськими відходами з метою підвищення екологічної безпеки країни, попередження чи подолання суспільних проблем у сфері накопичення відходів.

3.2. Повноваження органів управління та контролю

Систему органів управління та контролю у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами та їх повноваження визначає насамперед Закон України «Про відходи» (розділ IV), а також інші законодавчі та підзаконні акти.

Так, до повноважень Кабінету Міністрів України з розроблення і забезпечення виконання загальнодержавних програм належить розробка і внесення на розгляд Верховної Ради України проекти загальнодержавних програм охорони довкілля (ст. 30 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жовтня 2010 року № 2591-VI [87]). До компетенції Кабінету Міністрів України у сфері поводження з відходами також належить: а) реалізація державної політики у сфері поводження з відходами; б) забезпечення розроблення і виконання загальнодержавних і міждержавних програм поводження з відходами і запровадження маловідходних, енергозберігаючих та ресурсозберігаючих технологій; в) забезпечення організаційно-економічних засад у сфері поводження з відходами, впровадження маловідходних, безвідходних технологій, стимулювання роздільного збирання та утилізації відходів; г) координація роботи міністерств, інших центральних та місцевих органів виконавчої влади у сфері поводження з відходами; д) затвердження порядку надання дозволів та встановлення умов збирання відходів; е) затвердження переліку небезпечних відходів та інші повноваження та інше (ст. 18 Закону України «Про відходи»).

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про відходи» уповноваженими органами виконавчої влади у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами є: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів; центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері

санітарного та епідемічного благополуччя населення; обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, а на території Автономної Республіки Крим – орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища, інші органи виконавчої влади відповідно до їх компетенції.

Аналіз ст. 22 Закону України «Про відходи», указів Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 року № 1085/2010 [88] та «Про Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України» від 13 квітня 2011 року № 452/2011 [89] дає підстави стверджувати, що центральним уповноваженим органом виконавчої влади у сфері поводження з відходами є Міністерство екології та природних ресурсів України. До його компетенції у сфері поводження з відходами належить: проведення в установленому законодавством порядку державної екологічної експертизи науково-дослідних і технологічних розробок та проектно-кошторисної документації на будівництво і реконструкцію підприємств, установок, полігонів, комплексів, споруд, інших спеціально відведених місць чи об'єктів щодо дотримання вимог законодавства та нормативів під час утворення, оброблення, утилізації та видалення відходів, стосовно об'єктів, рішення щодо затвердження (схвалення) яких приймається Кабінетом Міністрів України та інше.

До компетенції Міністерства екології та природних ресурсів України у сфері поводження з відходами належить: проведення у встановленому законодавством порядку державної екологічної експертизи науково-дослідних і технологічних розробок та проектно-кошторисної документації на будівництво і реконструкцію підприємств, установок, полігонів, комплексів, споруд, інших спеціально відведених місць чи об'єктів щодо дотримання вимог законодавства та нормативів під час утворення, оброблення, утилізації та видалення відходів, стосовно об'єктів, рішення щодо затвердження (схвалення) яких приймається Кабінетом Міністрів України та інше (ст. 23 Закону України «Про відходи»).

До компетенції Державної санітарно-епідеміологічної служби України, яка діє відповідно до Положення про неї, затвердженого Указом Президента України від 6 квітня 2011 року № 400/2011 [90], у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами належить: здійснення державного санітарно-епідеміологічного нагляду за дотриманням державних санітарних норм, правил, гігієнічних нормативів під час утворення, збирання, перевезення, зберігання, оброблення, утилізації, видалення, знешкодження та захоронення відходів, а також забезпечення у стандартах, нормах і правилах та інших нормативних документах щодо поводження з відходами вимог безпеки для здоров'я людини; визначення пріоритетних заходів щодо охорони здоров'я людини від негативного впливу відходів; проведення державної санітарно-гігієнічної експертизи проектно-кошторисної документації з метою визначення місць розташування та техніко-економічного обґрунтування проектів будівництва, розширення, реконструкції об'єктів поводження з відходами та інше (ст. 24 Закону України «Про відходи»).

Серед переліку органів центральної виконавчої влади у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами, які визначені у Законі України «Про відходи», не згадується Міністерство аграрної політики та продовольства України, хоча воно також має повноваження в указаній сфері. Так, вказане міністерство затверджує правила ветеринарно-санітарного нагляду за збором, утилізацією та знищенням загиблих тварини і відходів тваринного походження; а також затверджує у визначених галузях та сферах правила використання продукції, отриманої від утилізації відходів тваринного походження (пп. 7.119-7.120 п. 7 Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затверджене Указом Президента України від 23 квітня 2011 року № 500/2011 [91]).

Певні повноваження у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами має центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері ветеринарної медицини, яким згідно з Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» є Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України, що діє відповідно до

Положення про неї, затвердженого Указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 464/2011 [92]. Так, ця Служба здійснює державний контроль і нагляд у сфері поводження з відходами тваринного походження, забезпечує уповноважені органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, громадян та їх об'єднання інформацією про розташування об'єктів поводження з відходами тваринного походження, епізоотичний, епідеміологічний та екологічний стан території, на якій розташовані виробничі потужності підприємств (підрозділів), на яких здійснюється утилізація відходів тваринного походження, їх вплив на навколишнє природне середовище та здоров'я людини (ст. 36 Закону України «Про відходи»). Відповідно до Закону України «Про ветеринарну медицину» від 25 червня 1992 року № 2498-XII (в редакції Закону України від 16 листопада 2006 року № 361-V) [93] до повноважень державних органів ветеринарної медицини належать поряд з іншим здійснення державного ветеринарно-санітарного нагляду за збором, утилізацією та знищенням загиблих тварин і відходів тваринного походження (п. 17 ст. 7 Закону).

До повноважень Автономної Республіки Крим відповідно до ст. 19 Закону України «Про відходи» та ст. 29 Закону України «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим» від 16 червня 2011 р. № 3530-VI [94] у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами належить: а) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших центральних органів виконавчої влади; б) участь у формуванні державної політики у сфері поводження з відходами; в) здійснення заходів у сфері поводження з відходами відповідно до законодавства України; г) забезпечення виконання на території Автономної Республіки Крим загальнодержавних програм та програм поводження з відходами; д) затвердження та забезпечення виконання програм Автономної Республіки Крим щодо поводження з відходами; е) координація і сприяння розробленню місцевих програм поводження з відходами та інші повноваження (ст. 19 Закону України «Про відходи»). В. О. Юрескул щодо цього відзначає, що у Законі «Про відходи» помічена логічна неточність: у переліку органів

виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у сфері поводження з відходами міститься Автономна Республіка Крим, яка не є таким органом. Проаналізувавши повноваження, надані Автономній Республіці Крим чинним законодавством, автор доходить висновку, що скоріш за все більш логічно було б тут назвати Раду Міністрів Автономної Республіки Крим [95].

До повноважень місцевих державних адміністрацій у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами належить: а) виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших центральних органів виконавчої влади; б) участь у розробленні загальнодержавних програм раціонального використання відходів і вжиття необхідних заходів для запровадження маловідходних та енергозберігаючих технологій; в) організація розроблення та здійснення регіональних і місцевих програм поводження з відходами, а також забезпечення реалізації загальнодержавних програм; г) координація та сприяння розвитку підприємницької діяльності у сфері поводження з відходами; д) здійснення контролю за використанням відходів з урахуванням їх ресурсної цінності та вимог безпеки для здоров'я людей і навколишнього природного середовища; е) здійснення контролю за діяльністю об'єктів поводження з відходами; є) взаємодія з органами місцевого самоврядування та інші повноваження (ст. 20 Закону України «Про відходи»). Певні повноваження у здійсненні державного контролю за поводженням з відходами сільського господарства встановлюють для місцевих державних адміністрацій ст.ст. 16, 20, 21 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 р. [96]. Можна також зазначити, що з метою підвищення ефективності державного управління поводженням з відходами на рівні регіону М. М. Шафоростовою запропоновано введення додаткової структурної одиниці – регіонального координаційного центру екологізації (РКЦЕ), яка б забезпечувала ефективний комунікаційний процес за рахунок зв'язків органів управління з елементами зовнішнього середовища і виконання нових функцій, у тому числі в еколого-аудиторській діяльності [97].

Органи місцевого самоврядування у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами забезпечують: а) виконання вимог законодавства про відходи; б) розроблення та затвердження схем санітарного очищення населених пунктів; в) організацію збирання і видалення відходів, у тому числі відходів дрібних виробників, створення полігонів для їх захоронення, а також організацію роздільного збирання корисних компонентів цих відходів; г) затвердження місцевих і регіональних програм поводження з відходами та контроль за їх виконанням; д) вжиття заходів для стимулювання суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність у сфері поводження з відходами; е) вирішення питань щодо розміщення на своїй території об'єктів поводження з відходами; є) координацію діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, що знаходяться на їх території, в межах компетенції тощо (ст. 21 Закону України «Про відходи»).

Відповідно до ст. 37 Закону України «Про відходи» та Указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» державний контроль у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами здійснюють Міністерство екології та природних ресурсів України, Державна санітарно-епідеміологічна служба України, а також центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань контролю у сфері житлово-комунального господарства, яким є Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України.

Крім того, Державна інспекція сільського господарства України відповідно до покладених на неї завдань організовує та здійснює державний нагляд (контроль) за здійсненням заходів, щодо недопущення власниками та користувачами земельних ділянок псування земель шляхом їх забруднення хімічними та радіоактивними речовинами і стічними водами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами (п. 4 Положення про Державну інспекцію сільського господарства України, затвердженого Указом Президента України від 13 квітня 2011 р. № 459/2011 [98]).

Первинний виробничий контроль у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами здійснюють у межах своєї компетенції

самі сільськогосподарські виробники відходів. Громадський контроль у сфері поводження з відходами здійснюють громадські інспектори з охорони довкілля відповідно до законодавства.

Нагляд за додержанням законів у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами здійснює Генеральний прокурор України та підпорядковані йому органи прокуратури в межах повноважень, передбачених Законом України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року № 1789-ХІІ [99]. Так, Державною екологічною інспекцією в Луганській області 26 травня 2008 р. було здійснено перевірку дотримання вимог природоохоронного законодавства, про що було складено Акт перевірки дотримання вимог природоохоронного законодавства за № 61. У результаті перевірки було встановлено зокрема: відсутність на підприємстві договору на вивіз та подальшу утилізацію відходів I, II, III категорії небезпеки; відсутність договору на вивіз та подальшу утилізацію рідких нечистот; відсутність дозволу на розміщення відходів у 2008 році; факти змішування відходів; факт засмічення відокремленим підрозділом «Білокуракінський елеватор» ППСВФ «Агро» земельної ділянки загальною площею 150 м² (10м x 15м) (h-1м) відходами IV класу небезпеки, що є порушенням ст. 96, 164, 167 Земельного кодексу України. За позовом прокурора Білокуракінського району Луганської області в інтересах держави в особі Державної екологічної інспекції в Луганській області, м. Луганськ судом було стягнуто з Приватного підприємства сільськогосподарської виробничої фірми «Агро» відповідні кошти [100].

Таким чином, державна політика України у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами регулюється низкою нормативних актів. Але цих актів для формування державної політики у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами недостатньо, тому для ефективного розв'язання проблем сільськогосподарських відходів потрібна ініціатива законодавця, тобто держава повинна розробити спеціальну програму у цій галузі. Крім того, законодавством має бути чітко визначений перелік органів, які здійснюють державну політику в зазначеній сфері та їх повноваження.

3.3. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами

Відповідно до ст. 42 Закону України «Про відходи» особи, винні в порушенні законодавства у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами, несуть дисциплінарну, адміністративну, цивільну чи кримінальну відповідальність за:

- порушення встановленого порядку поводження з відходами, що призвело або може призвести до забруднення навколишнього природного середовища, прямого чи опосередкованого шкідливого впливу на здоров'я людини та економічних збитків;
- самовільне розміщення чи видалення відходів;
- порушення порядку ввезення в Україну, вивезення і транзиту через її територію відходів як вторинної сировини;
- невиконання розпоряджень і приписів органів, що здійснюють державний контроль та нагляд за операціями поводження з відходами та за місцями їх видалення;
- приховування, перекручення або відмову від надання повної та достовірної інформації за запитами посадових осіб і громадян та їх об'єднань стосовно безпеки утворення відходів та поводження з ними, в тому числі про їх аварійні скиди та відповідні наслідки;
- приховування перевищення встановлених лімітів на обсяги утворення та розміщення відходів;
- змішування чи захоронення відходів, для утилізації яких в Україні існує відповідна технологія, без спеціального дозволу уповноваженого органу;
- порушення правил ведення первинного обліку та здійснення контролю за операціями поводження з відходами;
- порушення строків подання і порядку звітності щодо утворення, використання, знешкодження та видалення відходів;

➤ несвоєчасне внесення платежів за розміщення відходів та ін.

Наприклад, відповідно до п. 20 Порядку розроблення, затвердження і перегляду лімітів на утворення та розміщення відходів відповідальність за правильність визначення нормативів утворення відходів, визначення лімітів утворення та розміщення відходів, несвоєчасне затвердження або незатвердження лімітів утворення та розміщення відходів несе власник відходів.

Підприємства, установи, організації та громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, іноземні юридичні особи зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про відходи, в порядку і розмірах, встановлених законодавством України, насамперед ЦК України.

Так, господарський суд Автономної Республіки Крим розглянув позов Сімферопольської міжрайонної природоохоронної прокуратури в інтересах держави в особі Республіканського комітету охорони навколишнього середовища АР Крим до відповідача Агропромислового сільськогосподарського товариства з обмеженою відповідальністю «Южная-Холдінг» про стягнення 154170,00 грн. При цьому суд встановив, що в порушення вимог Закону України «Про відходи», Агропромислове сільськогосподарське товариство з обмеженою відповідальністю «Южна-Холдінг», здійснюючи промислову діяльність з вирощування птиці, всупереч інтересам держави по забезпеченню належної екологічної ситуації та попередженню забруднення ґрунтів і ґрунтових вод небезпечними речовинами, порушуючи порядок одержання дозволів на розміщення відходів і їхнє безпосереднє розміщення, не виготовивши та не погодивши у встановленому законом порядку паспорта місць видалення відходів, не одержавши дозвіл лімітів на розміщення відходів, не прийнявши всіх можливих заходів до розміщення утворених на підприємстві відходів на інших спеціалізованих об'єктах що мають передбачену законодавством України документацію по розміщенню відходів в період з 23.09.08 – по серпень 2009 року допущено розміщення відходів виробництва – пташиного калу на двох не

включених у «Реєстр об'єктів утворення, обробки та утилізації», об'єктах – непристосованому гноєсховищі, площею 6200 квадратних метрів біля с. Молочне Перовської сільської ради Сімферопольського району. Так, з відділення № 1 підприємства за період з жовтня 2008 по квітень 2009 року в кількості 8887,2 т., та гноєсховищі площею 6900 квадратних метрів, біля с. Залісся Перовської сільської ради Сімферопольського району з відділення № 2 підприємства, у період із грудня 2008 року по серпень 2009 року в кількості 13 488,5 т., у результаті чого також від проникнення у ґрунт продуктів розпаду пташиного калу, на площі, зайнятій гноєсховищем та на прилеглий до них території виникло перевищення гранично допустимих концентрацій небезпечних хімічних сполук. На підставі викладеного суд вирішив позов задовольнити у повному обсязі [101].

При встановленні юридичної відповідальності за правопорушення у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами також важливий принцип поєднання заходів стимулювання належного природокористування і юридичної відповідальності за екологічні правопорушення, який передбачає, власне, позитивне і негативне стимулювання в сфері екологічних суспільних правовідносин. Позитивне стимулювання спонукає природокористувачів до належного виконання ними своїх обов'язків шляхом встановлення для них податкових та інших пільг за умови впровадження маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій, здійснення інших ефективних заходів щодо охорони довкілля. Негативне стимулювання проявляється через встановлення і застосування різних видів юридичної відповідальності за порушення вимог екологічного законодавства [102].

Згідно ст. 44 Закону України «Про відходи» спори, що виникають у сфері поводження з відходами, у тому числі у сільському господарстві, вирішуються судом у встановленому законодавством порядку. Тобто щодо спорів, які виникають лише на території України, застосовуються норми законодавства України про відповідальність за правопорушення у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами, зокрема матеріальні норми ЗК України, ГК України, Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року [103] (далі

– КК України), процесуальні норми Господарського процесуального кодексу України від 6 листопада 1991 року [104], Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року [105], Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року [106], матеріальні та процесуальні норми Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року [107] (далі – КУпАП) та ін.

Так, відповідно до постанови Петрівського районного суду Кіровоградської області від 27 травня 2013 р. (справа № 400/621/13-а) було визнано неправомірною бездіяльність Богданівської сільської ради Петрівського району щодо невжиття заходів до організації збирання і видалення відходів на території сільської ради згідно з вимогами чинного законодавства [108].

Відповідно до ст. 157 ЗК України відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам здійснюють органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадяни та юридичні особи, які використовують земельні ділянки, а також органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, громадяни та юридичні особи, діяльність яких обмежує права власників і землекористувачів або погіршує якість земель, розташованих у зоні їх впливу, в тому числі внаслідок забруднення території, засмічення відходами і стічними водами. Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі і землекористувачам на сьогодні затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 1993 р. № 284 [109].

Глава 7 КУпАП передбачає адміністративну відповідальність за правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії і культури. До таких видів порушень у цій сфері діяльності, зокрема, належать: псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними та радіоактивними матеріалами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами, а також відсутність заходів щодо боротьби з бур'янами, використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель, розміщення, проектування, будівництво, введення в

експлуатацію об'єктів, що негативно впливають на стан земель, неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень, несвоєчасне повернення тимчасово зайнятих земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням, або невиконання умов зняття, збереження й нанесення родючого шару ґрунту.

Відповідно до норм КК України настає кримінальна відповідальність за забруднення або псування земель, забруднення атмосферного повітря, забруднення моря, порушення законодавства про континентальний шельф України, незаконне ввезення на територію України відходів і вторинної сировини.

Отже, хоча законодавство України встановлює різні види юридичної відповідальності за правопорушення у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами, проте все недостатньо дослідженими залишаються деякі питання відповідальності у вказаній сфері, зокрема, щодо вирішення спорів про відповідальність за правопорушення у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами при транскордонному співробітництві, щодо характеру і розміру заходів відповідальності за правопорушення у розглядуваній сфері, які мають бути пропорційними вчиненому правопорушенню, щодо врахування не лише прямого розміру заподіяної шкоди, а й характеру та змісту порушеного права тощо.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у висновках можна підвести підсумки проведеного дослідження та внести деякі пропозиції, спрямовані на вдосконалення законодавства, що регулює поводження з відходами у сільському господарстві. Отже:

1. На основі аналізу законодавчих визначень відходів та визначень, які подаються у мовних нормах та у юридичній літературі, можна запропонувати наступне визначення відходів і закріпити його у ст. 1 Закону України «Про відходи»: відходи – це будь-які тверді, рідинні, газоподібні речовини, матеріали та предмети як структурний елемент матеріального та/або енергетичного балансу технологічного чи життєдіяльного процесу, що утворюються в процесі діяльності людини та свійських тварин, що повністю або частково втратили свої споживчі властивості і не мають подальшого використання за місцем їх утворення чи виявлення для виробництва чи переробки і не відповідають нормативно-технічній документації на жоден з видів продукції, або є непридатними для виготовлення продукції. Перелік у сільському господарстві відходів не є і не може бути вичерпним, що зумовлюється необхідністю врахування можливих змін, пов'язаних з науково-технічним прогресом, внаслідок яких можуть виникнути нові види сільськогосподарських відходів.

2. У цілому законодавство України, яке встановлює права та обов'язки суб'єктів у сфері поводження з відходами в сільському господарстві, регламентує ці питання досить повно. Так, у законах прописані питання відносин права власності на відходи, визначені суб'єкти у сфері поводження з відходами, їх права та обов'язки, визначена компетенція органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, державний облік, моніторинг та інформування у сфері поводження з відходами, заходи і вимоги щодо запобігання або зменшення утворення відходів та екологічно безпечного поводження з ними, економічного забезпечення заходів утилізації відходів і

зменшення обсягів їх утворення, правопорушення у сфері поводження з відходами і відповідальність за них, міжнародного співробітництва у сфері поводження з відходами. При цьому для України актуальними залишаються деякі проблеми, пов'язані з утворенням і накопиченням відходів та права власності на них.

3. У правовій системі України прийнято та досить успішно впроваджено низку законодавчих та інших актів, які регламентують діяльність у сфері регулювання попередження негативного впливу сільськогосподарських відходів на довкілля. Відповідно до сфери застосування їх можна поділити на такі категорії: загальні законодавчі акти, захист водних ресурсів та атмосферного повітря від забруднення, захист навколишнього природного середовища від негативного впливу відходів, заходи щодо запобігання вичерпуванню озонового шару, хімічні речовини, промислові ризики та біотехнологія, охорона природи, боротьба з шумовими викидами тощо.

4. Проблема утилізації відходів в сільському господарстві пов'язана з проблемою охорони навколишнього середовища від забруднення. Кінцевою метою раціонального природокористування повинно бути максимальне залучення у сільськогосподарське виробництво сировини. Чим менша відходомісткість сільськогосподарського виробництва, тим вищий рівень розвитку продуктивних сил, більш економічне це виробництво. Питання ресурсозбереження, запровадження безвідходних технологій переробки сільськогосподарської сировини є одним із найвужчих місць переробної промисловості АПК. Відходи і побічні продукти виробництва і переробки сільськогосподарської продукції є величезним резервом ресурсозбереження, який поки що використовується вкрай недостатньо. Нераціональне використання вихідної сировини, її біомаса, на одержання якої вже було витрачено значну кількість суспільної праці, знижують ефективність функціонування АПК. Тому на сьогодні неминучою є безвідходна переробка сільськогосподарської сировини на основі комплексного використання її біомаси і технологічних відходів. При цьому у процесі метанового бродіння сільськогосподарських відходів одержують два основних продукти – біогаз і

переброжений шлам, які можна використати як у сільськогосподарському виробництві, так і в промисловості.

5. Державна політика у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами – це складова державної екологічної та аграрної політики, яка полягає у діяльності компетентних державних органів, спрямованій на запобігання утворенню сільськогосподарських відходів, а також у державному регулюванні, контролі та нагляді за діями з сільськогосподарськими відходами з метою підвищення екологічної безпеки країни, попередження чи подолання суспільних проблем у сфері накопичення відходів.

6. Державна політика щодо поводження з відходами у сільському господарстві, що відображена у законодавстві, здійснюється за наступними напрямками: 1) забезпечення повного збирання і своєчасного знешкодження та видалення відходів, а також дотримання правил екологічної безпеки при поводженні з ними; 2) зведення до мінімуму утворення відходів і зменшення їх небезпечності; 3) забезпечення комплексного використання матеріально-сировинних ресурсів; 4) сприяння максимально можливій утилізації відходів шляхом прямого повторного чи альтернативного використання ресурсно-цінних відходів; 5) забезпечення безпечного видалення відходів, що не підлягають утилізації, шляхом розроблення відповідних технологій, екологічно безпечних методів і засобів поводження з відходами; 5) організація контролю за місцями чи об'єктами розміщення відходів для запобігання шкідливому впливу їх на навколишнє природне середовище та здоров'я людини; 6) здійснення комплексу науково-технічних і маркетингових досліджень для виявлення та визначення ресурсної цінності відходів з метою їх ефективного використання; 7) сприяння створенню об'єктів поводження з відходами; 8) забезпечення соціального захисту працівників, зайнятих у сфері поводження з відходами; 9) обов'язковий облік відходів тощо.

7. Недостатньо дослідженими залишаються в Україні питання щодо вирішення спорів про відповідальність за правопорушення у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами при транскордонному співробітництві, щодо уніфікації правового режиму всіх відходів, у той час як

очевидною є потреба встановлення різних правових режимів для різних видів відходів, зокрема сільськогосподарських, щодо характеру і розміру заходів відповідальності за правопорушення у розглядуваній сфері, які мають бути пропорційними вчиненому правопорушенню, щодо врахування не лише прямого розміру заподіяної шкоди, а й характеру та змісту порушеного права тощо. Тому необхідно прийняти спеціальні правові приписи, що стосуються юридичної відповідальності за правопорушення у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами в Україні.

8. Для удосконалення законодавства України, яке регулює засади поводження з відходами в сільському господарстві, слід найперше внести відповідні зміни у Закон України «Про відходи», у інші акти, які регулюють правовідносини у цій сфері, а також прийняти Загальнодержавну програму поводження з сільськогосподарськими відходами. На основі Програми слід прийняти підзаконні акти у сфері поводження з сільськогосподарськими відходами, зокрема правила експлуатації об'єктів поводження з сільськогосподарськими відходами, порядок проведення конкурсу на надання послуг з вивезення та утилізацію сільськогосподарських відходів, методику роздільного збирання сільськогосподарських відходів, правила експлуатації полігонів сільськогосподарських відходів та інші акти.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР.
2. Правда Русская : Тексты. Т. 1 / [сост. Г. Л. Гейрманс, Г. Е. Кочин, Н. Ф. Лавров и др.]; под ред. Б. Д. Грекова. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1940. – 505 с.
3. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 року № 1264-ХІІ
4. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 року № 2707-ХІІ.
5. Кодекс України про надра від 27 липня 1994 року.
6. Закон України Про відходи від 5 березня 1998 р. № 187/98-ВР.
7. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24 лютого 1994 року № 4004-ХІІ.
8. Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року № 1645-ІІІ.
9. Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» від 3 вересня 2013 року № 425-VII.
10. Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР.
11. Закон України «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» від 14 січня 2000 року № 1393-ХІV.
12. Закон України «Про Загальнодержавну цільову економічну програму проведення моніторингу залишків ветеринарних препаратів та забруднюючих речовин у живих тваринах, продуктах тваринного походження і кормах, а також у харчових продуктах, підконтрольних ветеринарній службі, на 2010-2015 роки» від 4 червня 2009 року № 1446-VI.

13. Атлас енергетичного потенціалу відновлюваних та нетрадиційних джерел енергії України // Веб-сайт Інституту відновлюваної енергетики НАН України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ive.org.ua/atlas.html>.

14. Козаченко Т. П. Зарубіжний досвід використання ефективних методів поводження з твердими відходами / Т. П. Козаченко // Теоретичні та прикладні питання державотворення : Електронне наукове фахове видання Одеського регіонального інституту державного управління. – 2008. – № 3 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/tppd/2008-3/index.html>.

15. Мюррей Р. Цель – Zero Waste / Р. Мюррей ; [пер. с англ. В. О. Горницького]. – М. : ОМННО ; «Совет Гринпис», 2004. – 232 с.

16. Антоненко Л. А. Державне регулювання інноваційного розвитку альтернативної енергетики в Україні / Л. А. Антоненко, Рабіа А. Абдуллах // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – № 683. – С. 13-17.

17. Назаренко І. І. Захоронення як один із способів поводження з твердими побутовими відходами / І. І. Назаренко // Від громадянського суспільства – до правової держави : Тези VIII Міжнар. наук. Internet-конф. студ. та молод. вчених (м. Харків, 26 квітня 2013 р.) / [редкол. : Т. Є. Кагановська (голов. ред.) ; М. В. Даньшин (заст. голов. ред.), В. М. Трубников та ін.]. – Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. – С. 348-350.

18. Лесь А. В. Інституційне середовище запровадження екологічних програм у сільському господарстві / А. В. Лесь // Економічний форум : Науковий журнал. – 2012. – № 4. – С. 254-260.

19. Сакаджи К. Б. Правові питання використання пестицидів за законодавством США / К. Б. Сакаджи // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 11. – С. 112-115.

20. Нецадин А. Опыт государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства за рубежом / А. Нецадин // Ежедневное аграрное обозрение. – 2008. – № 8. – С. 132-151.

21. Микієвич М. М. Європейське право навколишнього середовища : [навч. посіб.] / М. М. Микієвич, Н. І. Андрусевич, Т. О. Будякова. – Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка ; Благодійний фонд «Екоправо-Львів», 2004. – 256 с.

22. Закон України «Про альтернативні види палива» від 14 січня 2000 року № 1391-XIV.

23. Державний класифікатор України. Класифікатор відходів ДК 005-96. Затверджено і введено в дію Наказом Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації від 29 лютого 1996 р. № 89. Чинний від 1 жовтня 1996 р. (Із змінами і доповненнями) // Професійна юридична система Мега-Нау : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=va089217-96>.

24. ДСТУ 2156-93 «Безпечність промислових підприємств. Терміни та визначення» (чинний від 1 січня 1995 р.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.budinfo.org.ua/doc/1814947/DSTU-2156-93-Bezpechnist-promisloviikh-pidpriiemstv-Termini-ta-viznachennia>.

25. ДСТУ 2195-99 (ГОСТ 17.9.0.2-99) «Охорона природи. Поводження з відходами. Технічний паспорт відходу. Склад, вміст, виклад і правила внесення змін». Затверджено наказом Держстандарту України від 8 вересня 1999 р. № 167 (на заміну ДСТУ 2195-93 (ГОСТ 17.0.0.05-93)).

26. ДСТУ 3910-99 (ГОСТ 17.9.1.1-99). «Охорона природи. Поводження з відходами. Класифікація відходів. Порядок найменування відходів за генетичним принципом і віднесення їх до класифікаційних категорій». Затверджено наказом Держстандарту України від 8 вересня 1999 р. № 167. Введено в дію наказом Держстандарту України від 3 лютого 2000 р. № 97.

27. ДСТУ 3911-99 «Охорона природи. Поводження з відходами. Виявлення відходів і подання інформаційних даних про відходи. Загальні вимоги». Затверджено наказом Держстандарту України від 8 вересня 1999 р. № 167. Введено в дію наказом Держстандарту України від 3 лютого 2000 р. № 97.

28. Методика обстеження і паспортизації гідротехнічних споруд систем гідравлічного вилучення та складування промислових відходів та хвостів. Затверджена Наказом Держкоммістобудування і архітектури від 19 грудня 1995 р. № 252 (в редакції Наказу Держкоммістобудування від 10.09.96 № 165) // Офіційний веб-портал Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0466-95>.

29. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.)/ [укладачі : В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв та ін. ; кер. проекту та голов. ред. В. Т. Бусел]. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

30. Малишева Н. Р. Відходи / Н. Р. Малишева // Юридична енциклопедія : В 6-ти тт. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 1998. – Т. 1 : А-Г. – С. 447.

31. Бондар Л. О. Поняття відходів за законодавством України / Л. О. Бондар // Екологічне право : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecopravo.host-ua.org.ua/nauk/ecobezpeka/vidhod.htm>.

32. Корнякова Н. О. Поняття відходів за законодавством України та Європейського Союзу : порівняльно-правовий аналіз / Н. О. Корнякова // Право України. – 2004. – № 5. – С. 149-153.

33. Юрескул В. О. Визначення відходів за законодавством України та шляхи його вдосконалення / В. О. Юрескул // Право України. – 2007. – № 8. – С. 39-42.

34. Бринчук М. М. Экологическое право [Текст] : [учеб.] / М. М. Бринчук. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юристъ, 2003. – 670 с.

35. Перелік видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 р. № 554 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/554-95-%D0%BF>.

36. Зарічанська Є. В. Уточнення основних класифікаційних ознак видів відходів в системі господарювання / Є. В. Зарічанська // Донбас-2020 : наука і

техніка – виробництву : Матеріали IV науково-практичної конференції (м. Донецьк, 27-28 травня 2008 р.). – Донецьк : ДонНТУ Міністерства освіти і науки, 2008. – С. 567-571.

37. Юрескул В. О. Практичне значення теоретичного визначення побутових відходів / В. О. Юрескул // Право України. – 2008. – № 4. – С. 37-40.

38. Черевко Г. В. Економіка природокористування / Г. В. Черевко, М. І. Яцків. – Львів : Світ, 1995. – 208 с.

39. Відходи виробництва і споживання та їх вплив на ґрунти і природні води : [навч. посіб.] / [В. М. Савицький, В. К. Хільчевський, О. В. Чунар'юв, М. В. Яцюк] ; за ред. В. К. Хільчевського. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – 152 с : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://77.121.11.22/ecolib/2/4.doc>.

40. Іванух Р. А. Аграрна економіка і ринок / Р. А. Іванух, С. Л. Дусановський, Є. М. Білан. – Тернопіль : Збруч, 2003. – 305 с.

41. Бойко О. Г. Еколого-агротехнічне обґрунтування утилізації відходів цукрового та консервного виробництв. автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. с.-г. наук : спец. 03.00.16 / О. Г. Бойко ; Дніпропетр. держ. аграр. ун-т. – Дніпропетровськ, 2008. – 21 с.

42. Закон України «Про металобрухт» від 5 травня 1999 року № 619-XIV.

43. Кронда О. Ю. Поняття «радіоактивні відходи» : юридичні ознаки та їх класифікація / О. Ю. Кронда // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. Вип. 461 : Правознавство / [ред. кол. : П. С. Пацурківський (наук. ред.), М. В. Никифорак (заст. наук. ред.), Р. О. Гаврилюк (відп. секретар) та ін.]. – Чернівці : Рута, 2008. – С. 74-78.

44. Закон України «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 року № 255/95-ВР.

45. Закон України «Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для

поводження з радіоактивними відходами, які мають загальнодержавне значення» від 8 вересня 2005 року № 2861-IV.

46. Закон України «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання» від 19 жовтня 2000 року № 2064-III.

47. Закон України «Про землі енергетики та правовий режим спеціальних зон енергетичних об'єктів» від 9 липня 2010 року № 2480-VI.

48. Закон України «Про Загальнодержавну цільову екологічну програму поводження з радіоактивними відходами» від 17 вересня 2008 року № 516-VI.

49. Закон України «Про Загальнодержавну програму зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему» від 15 січня 2009 року № 886-VI.

50. Порядок видачі дозволів на використання земель і водойм, розташованих в санітарно-захисній зоні ядерної установки, об'єкта, призначеного для поводження з радіоактивними відходами, уранового об'єкта. Затверджений Наказом Державної інспекції ядерного регулювання України від 16 січня 2012 р. № 8. Зареєстрований у Міністерстві юстиції України 6 лютого 2012 р. за № 181/20494.

51. Сакаджи К. Б. Проблеми нормативного закріплення основних категорій у сфері застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин / К. Б. Сакаджи // Форум права : Науковий журнал / [ред. колегія : О. М. Головка (голов. ред.), І. В. Зозуля (відп. секретар), А. Ф. Волобуєв та ін.]. – 2010. – № 3. – С. 388-395.

52. Закон України «Про пестициди і агрохімікати» від 2 березня 1995 року № 86/95-ВР.

53. Шевчук Я. В. Екологічні проблеми утворення, нагромадження і нейтралізації відходів в Україні / Я. В. Шевчук // Сталий розвиток економіки. – 2010. – № 3. – С. 117-122.

54. Бабенко О. С. Регулювання обігу агрохімікатів та пестицидів у законодавстві України, як фактор безпеки людини та навколишнього природного середовища / О. С. Бабенко // Сучасна наука XXI століття :

Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція (14-16 липня 2012 р.) / [орґкомітет : Е. Е. Амурський, К. І. Чурюмов, А. Г. Бабенко та ін.] : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/babenko-o-s-regulyuvannya-obigu-agrohimikativ-ta-pestitsidiv-u-zakonodavstvi-ukrayini-yak-faktor-bezpeki-lyudini-ta-navkolishnogo-prirodnogo-seredovischa/>.

55. Закон України «Про утилізацію транспортних засобів» від 4 липня 2013 року № 421-VII.

56. Закон України «Про хімічні джерела струму» від 23 лютого 2006 року № 3503-IV.

57. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року.

58. Закон України «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі» від 10 липня 1996 року № 290/96-ВР.

59. Порядок виявлення та обліку безхазяйних відходів. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. № 1217.

60. Бондар Л. О. Правове регулювання охорони довкілля в сільському господарстві / Л. О. Бондар // Екологічне право : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecopravo.host-ua.org.ua/nauk/ecobezpeka/agroeco.htm>.

61. Порядок розроблення, затвердження і перегляду лімітів на утворення та розміщення відходів. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. № 1218.

62. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV.

63. Максименцева Н. О. Правове забезпечення поводження з небезпечними відходами, автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Н. О. Максименцева ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2006. – 19 с.

64. Бондар Л. О. Про класифікацію видів екологічно небезпечної діяльності / Л. О. Бондар // Науковий вісник Чернівецького університету : Збірник наукових праць. Вип. 121 : Правознавство / [ред. кол. : П. С. Пацурківський (наук. ред.), Л. К. Воронова (перший заст. наук. ред.), А. З. Георгіца (заст. наук. ред.) та ін.]. – Чернівці : Рута, 2001. – С. 71-74.

65. Бондар Л. О. Правові засади здійснення екологічно небезпечної діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / Л. О. Бондар ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – 20 с.

66. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року.

67. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 року № 1775-III.

68. Бекирова Э. Э. Правовые аспекты лицензирования как способа государственного регулирования хозяйственной деятельности в сфере обращения с отходами / Э. Э. Бекирова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – 2008. – № 1. – С. 117-123.

69. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності із здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами. Затверджені Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 4 листопада 2011 р. № 433. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27 грудня 2011 р. за № 1549/20287.

70. Порядок контролю за додержанням Ліцензійних умов провадження господарської діяльності із здійснення операцій у сфері поводження з небезпечними відходами. Затверджений Наказом Міністерства екології та природних ресурсів України від 4 листопада 2011 р. № 434. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 27 грудня 2011 р. за № 1548/20286.

71. Комарницький В. М. Екологічне право: [навч. посіб.] / В. М. Комарницький, В. І. Шевченко, С. В. Єлькін. – [3-є вид.]. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 224 с.

72. Супруненко О. В. Основні заходи поводження із сільськогосподарськими відходами та відходами споживання у сільських населених пунктах / О. В. Супруненко // Проблеми агропромислового комплексу Карпат : Міжвідомчий тематичний науковий збірник / [ред. колегія : А. В. Баян (відп. ред.), М. Д. Федорюк (заст. відп. ред.),

В. С. Мойсеєнко (відп. секретар) та ін.]. – Велика Бакта : Вид-во ЗІ АПВ УААН, 2004-2005. – Вип. 13-14. – С. 21-24.

73. Юрескул В. О. Впровадження схеми окремого збирання твердих побутових відходів населенням / В. О. Юрескул // Право України. – 2006. – № 10. – С. 45-48.

74. Новий курс : реформи в Україні. 2010-2015: Національна доповідь / [В. Б. Авер'янов, Б. М. Ажнюк, Т. П. Богдан та ін.] ; за заг. ред. В. М. Гейця, А. І. Даниленка, М. Г. Жулинського та ін. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.

75. Про впровадження системи збирання, заготівлі та утилізації відходів як вторинної сировини : Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р. № 915.

76. Статут Державного підприємства з питань поводження з відходами як вторинною сировиною. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2002 р. № 1393.

77. Перелік окремих видів відходів як вторинної сировини, збирання та заготівля яких підлягають ліцензуванню. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2001 р. № 183.

78. Про державну підтримку сільського господарства України : Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV.

79. Корнякова Н. О. Юридична природа поводження з відходами за законодавством України / Н. О. Корнякова // Право України. – 2004. – № 8. – С. 107-113.

80. Козаченко Т. П. Механізми реалізації державної політики у сфері поводження з твердими побутовими відходами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 / Т. П. Козаченко ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Одес. регіон. ін-т держ. упр. – Одеса, 2011. – 20 с.

81. Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 року .

82. Закон України «Про питну воду та питне водопостачання» від 10 січня 2002 року № 2918-III.

83. Закон України «Про курорти» від 5 жовтня 2000 року № 2026-III.

84. Закон України «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 року № 162/95-ВР.

85. Закон України «Про основи містобудування» від 16 листопада 1992 року № 2780-XII.

86. Закон України «Про благоустрій населених пунктів» від 6 вересня 2005 року № 2807-IV.

87. Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жовтня 2010 року № 2591-VI.

88. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010.

89. Про Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України : Указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 452/2011.

90. Про Положення про Державну санітарно-епідеміологічну службу України : Указ Президента України від 6 квітня 2011 року № 400/2011.

91. Про Міністерство аграрної політики та продовольства України : Указ Президента України від 23 квітня 2011 року № 500/2011.

92. Про затвердження Положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України : Указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 464/2011.

93. Закон України «Про ветеринарну медицину» від 25 червня 1992 року № 2498-XII.

94. Закон України «Про Раду міністрів Автономної Республіки Крим» від 16 червня 2011 року № 3530-VI.

95. Юрескул В. О. Правове регулювання поведження з побутовими відходами в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.06 / В. О. Юрескул ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 19 с.

96. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року № 586-XIV.

97. Шафоростова М. М. Удосконалення державного управління поведженням з відходами на основі розвитку функцій екологічного аудита: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.02 / М. М. Шафоростова ; Донецький держ. ун-т упр. – Донецьк, 2006. – 20 с.

98. Про Державну інспекцію сільського господарства України : Указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 459/2011.

99. Закон України «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 року № 1789-ХІІ.

100. Рішення господарського суду Луганської області від 8 грудня 2008 р. Справа № 7/205 // Єдиний державний реєстр судових рішень : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/2639767>.

101. Рішення господарського суду Автономної Республіки Крим від 8 червня 2010 р. Справа № 2-28/2399-2010 // Єдиний державний реєстр судових рішень : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/10275812>.

102. Тищенко Г. В. Екологічне право: [навч. посіб.] / Г. В. Тищенко. – К. : Юмана, 2001. – 265 с.

103. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року.

104. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року.

105. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року.

106. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року.

107. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року.

108. Постанова Петрівського районного суду Кіровоградської області від 27 травня 2013 р. Справа № 400/621/13-а // Єдиний державний реєстр судових рішень : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/32205915>.

109. Порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам. Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України

від 19 квітня 1993 р. № 284 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України :
[Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/284-93-%D0%BF>.